

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

**Aorist a imperfektum
v české gramatografii
od 16. do poloviny 19. století**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: PhDr. Bc. David Franta

Studijní obor: Bohemistika navazující (BOHn)

Ročník: 2.

2017

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované bibliografie.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním výsledků své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Poleň 25. července 2017

.....

David Franta

ANOTACE

David FRANTA,

Aorist a imperfektum v české gramatografii od 16. do poloviny 19. století

Diplomová práce, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2017, 84 s., 13 s. obrazových příloh.

Diplomová práce srovnává výklady o aoristu a imperfektu, jednoduchých minulých časech staré češtiny, ve filologických textech, gramatikách a studiích ze 16. až 1. poloviny 19. století. Vsazuje je do sítě českojazyčné odborné literatury longue durée a interpretuje jejich hodnotu zejména sdělnou (výsledek poznávání staré češtiny), ale také estetickou (prostředek archaizace) a ideologickou (ve službách českého národně emancipačního hnutí, slovanské vzájemnosti atd.). Práce je příspěvkem české jazykovědné bohemistiky k dějinám české historické gramatiky.

Klíčová slova:

aorist, imperfektum, jednoduchý minulý čas, syntetické préteritum, stará čeština.

ANNOTATION

David FRANTA,

Aorist and imperfect in the Czech Grammatography from the 16th to the mid- 19th century

Thesis, Philosophical Faculty, University of South Bohemia in České Budějovice 2017, 84 pp., 13 pp. picture's supplements.

The thesis confronts commentaries on aorist and imperfect (simple past tenses of Old Czech) in philological texts, grammars and studies from the 16th to the mid- 19th century. The thesis fits the simple past tenses in the context of the Czech-lingual literature of *longue durée* and interprets mainly their communicative value (the result of cognition of Old Czech), but also aesthetic (the means of archaization) and ideological value (in the interest of the Czech national emancipation movement, of Pan-Slavism etc.). The thesis is the contribution of Czech Linguistic Bohemistics to the history of Czech historical grammar.

Keywords:

aorist, imperfect, simple past tense, synthetic preterite, Old Czech

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., s jakým nadšením přednáší a vede semináře historické gramatiky, za cenné rady a laskavé připomínky k obsahu i formě mé diplomové práce.

Obsah

Obsah.....	6
Úvod.....	8
1. Současný stav bádání	10
1.1 Gramatická kategorie času se zvláštním zřetelem k času minulému – předmět obecné, kontrastivní a synchronní lingvistiky	10
1.2 Vývoj aoristu a imperfekta – předmět komparativní a diachronní lingvistiky.....	15
1.3 Aorist a imperfektum ve vývoji českého jazyka	25
2. Aorist a imperfektum ve filologickém metajazyku.....	41
(16. – pol. 19. století)	41
2.1 Před Josefem Dobrovským.....	41
2.2 Josef Dobrovský	46
2.3 Václav Hanka	50
2.4 Josef Franta Šumavský.....	55
2.5 Pavel Josef Šafařík	65
Závěr.....	74
Seznam pramenů a sekundární literatury	76
Prameny.....	76
Sekundární literatura	79
Webové stránky.....	83
Seznam použitých zkratk.....	84
Obrazové přílohy – Titulní strany gramatik a dalších filologických textů (16. – pol. 19. století).....	85

*„V mém Donátu,“ pravil bratr Jan, „nalézám pouze tři časy,
minulý, přítomný a budoucí:
tedy ten čtvrtý bude asi spropitné pro sluhu.“
„Jest to,“ pravil Epistemon, „aorist,
odvozený ze svrchovaně nedokonalého preterita Řeků a Latinů,
který se ujal jako čas strakamakatý.“*

(François Rabelais: *Život Gargantuův a Pantagruelův*,
přel. Jihočeská Theléma, Praha 1931², s. 768)

Úvod

Potom, co přistanou Panurgos a jeho přátelé z Rabelaisovy „románové encyklopedie“ u úskalí Zvonivého ostrova, potkají se s asketickým eremitou, jenž jim nařizuje pro šťastný vstup na nové území a úspěšnost celé expedice čtyřdenní půst, čímž vyvolává u renesančních hejsků řadu provokativních otázek, žertovných postřehů i intelektuálních posměšků. Účinnost půstu popírá jeden z nich poukazem na středověkou symboliku trojky; argumentuje existencí noetického systému tří základních časů, a dovolává se tak svrchovanosti a celistvosti pravého poznání (ἐπιστήμη [epistémé]), jež se zračilo ve středověké mentalitě nejzřetelněji na příkladu svaté Trojice. „Čtvrtý čas“ přistupuje v pseudointelektuální debatě k původnímu nebeskému konceptu buď jako sprosté „*spropitné*“, nebo jako „*aorist*“, jenž měl vzejít podle rozhodčího v teorii poznání Epistemonu ze starořeckého a latinského préterita ponížením v „*čas strakamakaty*“. Rabelaisův román *Gargantua a Pantagruel* se stal sovětskému sémiotiku M. M. Bachtinovi hutnou látkou k vyložení středověké smíchové kultury. Ta spočívala podle jeho výzkumu v převracování zažitého světa naruby či ve stavění hlavy jako centra duchovnosti na zem místo tělesností zapáchajících nohou, a sice pouze v určitém, přesně vymezeném termínu. V konstrukci takto ozvláštněného světa posloužily Rabelaisovi stejně tak ozvláštněné prvky v rovině tematické, kompoziční i jazykové, vč. veselé parodické gramatiky. Gramatické kategorie, vč. slovesných forem „*dostávají nový smysl v materiálně tělesné rovině, hlavně v oblasti erotiky*“ (BACHTIN 2007: 26).

Zvláštní formu, jak správně vystihli v českém překladu středoškolští franštináři sdružení do tzv. Jihočeské Thelémy, mají pro současný jazykový systém češtiny jednoduché minulé časy aorist a imperfektum. Ty vyjadřovaly minulost synteticky, tzn. jedním tvarem (*odprosich; kupovách*), oproti současnému analytickému opisu, jenž se vyvinul z perfekta (*odprosil jsem; kupoval jsem*) a postupně vytlačoval stávající člen ze systému, aby zaujal jeho pozici préterita.

Tato kvalifikační práce se zabývá, zvláště pak, řečeno s Michelem Foucaultem, v odkrývání jednotlivých archeologických vrstev textů, jejichž tématem, třeba i okrajovým, je aorist a imperfektum, tvary určitých morfologických časů, které se z komunikace v průběhu vývoje českého jazyka vytrácely, až zanikly. Cílem diplomové práce bylo postihnout jednak tento proces ústupu a zániku, jednak, a to především, (re)konstruování tvarů, funkce nebo užití aoristu a imperfekta gramatických systémů předcházejícím moderní češtině v odborných textech. K tomuto účelu vydatně posloužily mluvnice, stylistické příručky, srovnávací studie

psané česky, latinsky a německy z 16. až z poloviny 19. století od autorů působících na historickém území Českého království.

Kompozice práce je logicky rozčleněna do dvou kapitol. První kapitola obsahuje tři podkapitoly. V první podkapitole je načrtnut, aniž by si tato kapitola dělala nároky na úplnost, systém časů základních a relativních z pohledu lingvistiky obecné a kontrastivní (František Čermák) a konkretizací na příkladu současné češtiny i z pohledu lingvistiky synchronní.

V druhé podkapitole je téma zúženo na aorist a imperfektum prizmatem lingvistiky komparativní a diachronní; je na ně nahlíženo v jednotlivých jazykových systémech indoevropštiny (Erhart), staré řečtiny (Horáček a Chlup), latiny (Pankhuis), staroslověnštiny (Večerka) a těch slovanských jazyků, jejichž gramatika („prvního standardu“) sledovanými morfologickými časy stále ještě disponuje (Běličová, Večerka). Aorist a imperfektum jsou společné určitým jazykům, jejichž spřízněnost byla prostřednictvím srovnávací lingvistiky zejména v 19. století objevována, téma tak ryze odborné vstupuje i do sítě vztahů dobové ideologie (o tom více v druhé kapitole).

V třetí podkapitole je téma jednoduchých minulých časů ještě více specifikováno na materiálu jednoho národního jazyka, češtiny; forma, funkce a zejména vývoj aoristu a imperfekta v historické době jsou komentovány analýzou původní českojazyčné literatury 14.–16. století a komentářů lingvistické bohemistiky (Gebauer, Komárek, Šlosar ad.), dále vlastním statistickým šetřením (webový nástroj SyD) i ozřejmením reliktvů aoristu v moderní češtině spisovné (archaismus *vece*, ČNK) i nespisovné s přihlédnutím ke slovenštině (nářečí).

Druhá kapitola traktuje aorist a imperfektum v metajazyce české gramatografie 16.–19. století. K tomu účelu byly analyzovány mluvnice a gramatické studie, popř. stylistické příručky humanistické (*Náměšťská gramatika*, Blahoslavova gramatika), barokní (Rosa, Jandit) a především gramatografie z 1. poloviny 19. století, tj. období, jemuž přířkla literární historie označení „české národní obrození“ (Dobrovský, Tomsa, Nejedlý, Hanka, Franta Šumavský, Čelakovský, Šafařík, viz též obrazovou přílohu). Většina mluvnic je zpřístupněna v elektronické podobě na webových stránkách Vokabuláře webového (vokabular.ujc.cz/cas/moduly/mluvnice). Metajazyková paradigmata aoristu a imperfekta jsou pro větší přehlednost a zdůraznění závěrů skládány podle toho kterého záměru výzkumu do tabulek a schémat, které tak na minimalistickém motivu, jako jsou archaická préterita, ozřejmují dobový horizont epistémé (nejen) české historické gramatiky.

1. Současný stav bádání

1.1 Gramatická kategorie času se zvláštním zřetelem k času minulému – předmět obecné, kontrastivní a synchronní lingvistiky

*Quid est ergo tempus? Sī nēmō ex mē querat, sciō;
sī quaerentī explicāre velim, nesciō.*

*(Co jest tedy čas? Vím to, když se mě naň nikdo netáže;
mám-li to však někomu vysvětlit, nevím.)*

(Aurelius Augustinus, *Vyznání XI*,
přel. Mikuláš Levý, Praha 1926, kap. 14, s. 391)

Slovesný čas (tempus) je pro většinu jazyků světa základní stavební morfologickou kategorií slovesa, centrálního slovního druhu, jenž odpovídá onomaziologické kategorii děje. A protože se děj odehrává v čase, je čas „základním rysem jak děje, tak i slovesa“ (ČECHOVÁ 2011: 170). Ač **morfologický čas** nemusí být zcela totožný s časem reálným (viz dále), platí, že pouze slovesný způsob oznamovací (indikativ) vyjadřuje reálnost dějů. Některé jazyky morfologickým časem vůbec nedisponují, např. malajština jej nahrazuje použitím předložek nebo pomocných příslovcí, např. sdělení *Ahmad pergi* (Ahmad „jít“, může značit děj minulý přišel, přítomný jde, přichází, budoucí přijde...) je bez kontextu nesrozumitelné, proto musí být upřesněno např. příslovcem: *Ahmad pergi semalam* (Ahmad přišel včera) (ČERMÁK 2001: 136; KLÉGR – ZIMA 1989: 300). Strukturuje-li už ten který jazyk časovou zakotvenost děje pomocí morfologického času, bývá pro vyjádření reálného času různě rozvinut v počtu od dvou až po devět. Základními reálnými časy je **přítomnost** (prézens), **minulost** (préteritum) a **budoucnost** (futurum). Bezpříznakovým časem je přítomnost, jež se nachází na pomyslné časové ose uprostřed, protože se vztahuje k době komunikačního aktu. Přítomnosti předchází minulost a následuje jej budoucnost. Tyto časy jsou v podstatě relativní, protože vyjadřují časovou zakotvenost dějů vzhledem k době komunikačního aktu. Někteří lingvisté je označují pojmem časy **primárně relativní** ekvivalentně k pojmem časy **základní** (ČECHOVÁ 2011: 175–176), časy **absolutní** (ERHART 2002: 61), časy **faktické** (BEČKA 1975), časy **objektivní** (ŠTÍCHA A KOL. 2013: 437). Budoucnost nebývá zcela gramatikalizována, neboť má povahu nereálnou: futurum původně neměly jazyky germánské ani slovanské, byly vytvořeny následně pod vlivem okolních jazyků, zvláště latiny, ale ani dnes nemá čeština morfologické futurum pro

slovesa dokonavá (perfektivní). Přítomnost vyjadřuje primárně aktuálnost, to, co se právě děje nebo tehdy „děje“ (zvláštní formy prézentu, např. historický prézens), ale i neaktuálnost jako mimočasovost (atemporálnost), schopnost vykonávat děj nebo uzuálnost v příslovích, rčeních a jiných frazémeh (tzv. prézens gnómický). Ze všech časů bývá morfologicky nejrozvinutější minulost, je nejlépe poznatelná, proto většinou na tvary nejbohatší, např. perfektum, imperfektum, pluskvamperfektum (plusquamperfektum), aorist aj. (ČERMÁK 2001: 137).

Vedle časů základních (absolutních, faktických, primárně relativních) existují i časy (sekundárně) relativní, poměrné. Tvaroslovná kategorie slovesného času vstupuje do vztahů syntaktických: relativní časy se vztahují nikoliv ke komunikačnímu aktu, ale vyjadřují poměr děje věty vedlejší, polovětné a jiné konstrukce k ději věty hlavní. Děj v syntaktické konstrukci závislé tak může vzhledem k ději v syntaktické konstrukci řídící vyjadřovat současnost, předčasnost nebo následnost (KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ 2012: 315). Podle formy časů relativních a základních rozlišuje Čermák tři typy.

(1) Časy relativní jsou sice tvarově shodné s časy základními, ale mají jinou funkci. Tak by mělo platit pro češtinu, že prézens v závislé konstrukci vyjadřuje současnost, préteritum předčasnost a futurum následnost (ČERMÁK 2001: 137), ale Bečka analýzou parolové roviny této gramatiky zjistil, že termín relativní časy v češtině „naznačuje jen vnější, formální znak, který signalizuje, ale plně nevystihuje podstatu věci“ (BEČKA 1975: 192). Ve své studii uvádí trojí typ vět: *Slyšel jsem, jak jste se včera domlouvali* (préteritum odstraňuje časovou kolizi, ač děje probíhají současně). *Budete mě na jednání zastupovat. Budete sledovat, o čem se bude diskutovat* (ač současnost, neužit prézens, ale futurum), *a pečlivě zaznamenáte, které body usnesení byly přijaty* (předčasnost, proto užito préteritum). *Znal, co jiní neznali, ale neznal, co jiní znali* (relativního času není užito, protože jde o navození niterného stavu jiné osoby, resp. jiných osob). Slovesný čas věty vedlejší je v češtině vztažen k osobě, o jejímž niterném stavu se mluví, nejde tedy o ryzí relativnost, nýbrž o subjektivitu, proto Bečka navrhuje termín časy subjektivní, popř. návrat k Šmilauerovu pojmu časy druhotné neboli sekundární (BEČKA 1975: 193).

(2) Některé tvary časů relativních jsou formálně shodné s tvary časů základních, ale vyvinuly se především po minulém čase v syntaktické konstrukce řídící i tvary odlišné, jež vykazují tzv. časovou posloupnost. Pravidla pro nejrozvinutější tento systém, sice latinské *consecutio temporum*, v indikativních větách znějí, že po prézentu je užito při současnosti prézentu, při předčasnosti imperfekta a při následnosti prézentu opisného časování; po futuru je užito při současnosti futura, při předčasnosti futura II (futura minulého, futurum exactum) a při následnosti opisného časování futura; po minulých časech (imperfektu nebo perfektu) je

užito při současnosti tvaru téhož času, při předčasnosti pluskvamperfekta a při následnosti opisného časování téhož času, tj. imperfekta nebo perfekta. *Consecutio temporum* se projevuje i při slovesných tvarech neurčitých, proto si latina vynutila s ohledem na kategorii slovesného rodu (*diateze*) celkem šest infinitivů (čeština má jen dva: činný a trpný).

(3) Relativní časy jsou vyjadřovány specifickými tvary **konjunktivu** v latině, subjunktivu ve francouzštině apod. Latinské konjunktivy vyjadřují vůli, přání, nejistotu, tedy nějaký typ modality, a užívají se při časové posloupnosti zvláště tam, kde není možné užít tvarů neurčitých. Tato gramatika pak patří vedle *gerundia*, *gerundiva*, vazeb akuzativu nebo nominativu s infinitivem k jejím nejtěžším morfologicko-syntaktickým záležitostem. Souhrnné pravidlo o časové souslednosti ve vedlejších větách konjunktivních zní, že po čase hlavním (tj. po *prézentu* a *futuru*) a po *imperativu* je při současnosti užito konjunktivu *prézentu*, při předčasnosti konjunktivu perfekta, při následnosti konjunktivu perifrastického časování činného, jež se skládá morfologicky z tvaru konjunktivu *prézentu* pomocného slovesa *být* a *participia futura* slovesa plnovýznamového; po čase vedlejším (tj. po všech časech minulých: imperfektu, perfektu a pluskvamperfektu) je užito při současnosti konjunktivu imperfekta, při předčasnosti konjunktivu plusquamperfekta a při následnosti konjunktivu perifrastického časování činného, jež se skládá morfologicky z tvarů konjunktivu imperfekta pomocného slovesa *být* a *participia futura* slovesa plnovýznamového (PANHUIS 2012: 172; QUITT – KUCHARSKÝ 1972: 144–147).

Morfologický čas vyjadřují i slovesné tvary neurčité, z nichž zejména **přechodníky** (*transgresivy*) dokážou relativnost dějů v současné češtině vyjádřit vedle časových příslovcí nejpregnantněji: přechodník pro současnost se tvoří z kmene přítomného (proto odsud zavádějící termín přechodník přítomný) sloves nedokonavých (*imperfektivních*), teoretický přechodník předbudoucí od sloves dokonavých (*perfektivních*) (k tomu více ČECHOVÁ 2011: 241) a přechodník pro předčasnost z kmene minulého (stejně zavádějící konotace při termínu přechodník minulý) od sloves *perfektivních*.

Slovesný čas vstupuje do sítě vztahů s dalšími gramatickými kategoriemi slovesa. Je to především (1) slovesný způsob oznamovací, v rámci něhož se manifestuje; ostatní způsoby, omezíme-li se pouze na jazyky indoevropské, implikují buď vázanost děje na modalitní podmínku (v řečtině *optativ* a *konjunktiv*, jimž odpovídá víceméně český *kondicionál*) reálnou (*kondicionál přítomný*), nebo nereálnou (*kondicionál minulý*); (2) **vid** (aspekt), jež vyjadřuje ukončenost, završenost, tedy dokonavost a neukončenost, nezavršenost, nedokonavost děje, a v jejich rámci také násobenost (*opětovanost* a *opakovanost*) a

nenásobenost děje, a nahrazuje tak ve vyjadřování různých časových nuancí bohatší struktury morfologických časů např. jazyka latinského (ČECHOVÁ 2011: 176).

Můžeme shrnout, že současná čeština má tři základní časy:

(1) přítomnost vyjadřuje jeden jednoduchý (syntetický) **prézens**, který není uvnitř již tvaroslovně specifikován (*pracuje*);

(2) minulost je vyjádřena jedním **préteritem**, složeným z indikativu přítomného slovesa *být* a příčestí činného (podle tvarotvorné nefinální přípony tzv. *l-ového*) plnovýznamového slovesa (*pracoval jsem*: u 3. os. pomocné sloveso vypadává: *pracoval, pracovali*), a

(3) budoucnost (pouze u sloves nedokonavých) vyjadřuje **futurum**, většinou a) složené z indikativu futura pomocného slovesa *být* a infinitivu plnovýznamového slovesa (*budu pracovat*), ale i b) jednoduché tvořené tvarotvornou předponou *po-/pů-* u sloves pohybu (*půjdu, pokvete / bude kvést*),

přičemž se všechny tři morfologické časy mohou v užívání forem různě posouvat. Kupř. **prézens historický** v užším slova smyslu vyjadřuje reálný děj minulý, jenž je mluvčím z důvodů narativních aktualizován, dokonavá slovesa přítomného synoptického (poznámkové) postrádají symptom budoucnosti („*listy čínské zeli omyjeme, nakrájíme na proužky, podlijeme vodou...*“) (ŠTÍCHA A KOL. 2013: 438–439); **futurum** nemusí vždy vyjadřovat děj budoucí, nýbrž také pravděpodobnost nebo zdvořilost.

Někteří současní lingvisté přehodnocují český systém tří základních časů, pozorujíce jazykové tendence v mluvené češtině. Např. Hrdlička rozlišuje v rámci futura formu vyjadřující děj, který se uskuteční ve velmi krátkém čase. Srovnává na jedné straně sdělení *jdu si číst, půjdu si číst*, a na druhé straně *budu si číst*; v první skupině je sloveso *jít* sémanticky vyprázdněné, neoznačuje původní děj pohybu, nýbrž brzkou budoucnost (HRDLIČKA 2013: 85–86).

Postupně se gramatikalizuje další čas, jenž je nazýván **rezultativem, kategorií výsledného stavu** (ČECHOVÁ 2011: 178) nebo také **perfektem**. Právě Cvrček včleňuje perfektum do původně tříčlenného systému základních časů, byť jeho platnost limituje užíváním zejména v mluvené podobě. Tento „čtvrtý“ čas označuje „*výsledek předchozího děje*“. Uvnitř jej dále specifikuje na perfektum přítomné (*už to mám uděláno / udělané*), minulé (*když měl zprávu napsanou...*) a budoucí (*brzo to bude mít dočtené*) (CVRČEK A KOL. 2010: 241).

V gramatikách současného jazyka se objevuje ještě poznámka o českém **pluskvamperfektu** čili **antepřéteritu**, jež bývalo užíváno v jazyce naposledy tzv. „dobrymi

autory“ a jež je dnes plně nahrazeno i v českojazyčných textech písemných préteritem (např. KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ 2012: 317; CVRČEK A KOL. 2010: 241). Cvrček ještě poznamenává, že „*dalšími dávno už nepoužívanými minulými časy byly ve staré češtině aorist a imperfektum*“ (CVRČEK A KOL. 2010: 241).

Problematika minulého času a zvláště aoristu a imperfekta je předmětem výzkumu zveřejněného prostřednictvím této kvalifikační práce.

1.2 Vývoj aoristu a imperfekta – předmět komparativní a diachronní lingvistiky

Na jistém polském gymnasiu musil jistý student časovati jednotlivá časoslova. Když dospěl ku kmenu ὅπ, pravil: „Kmen ὅπ (hop) futurum ὀψομαι (hopsomai).“

Na to se hlásil téhož soused a poznamenal, že kmen tento zní op a ne hop; neboť by jinak aorist musil „hopsasa“ zníti.

Hop a hopsasa jsou nejobvyklejší interjekce, kterých Poláci při svých národních tancích užívají.

(Hugon Václav Wunsch /ed./, Veselý anekdotář.

Encyklopedie humoru a vtipu, Praha [1911?], s. 269)

Školní dějiny lidstva jsou především dějinami indoevropských jazyků, jejichž mluvčí osídlili všechny obyvatelné kontinenty. K indoevropským jazykům patří jazyky indické, íránské, germánské (angličtina, němčina...), slovanské (čeština, ruština...), baltské, románské (vzešlé z rozpadu latiny), keltské a některé samostatné jazyky jako arménština, řečtina aj. Z pravlasti, „*ohromné oblasti severně od Himaláje a Kavkazu*“, Indoevropané směřovali mj. do Evropy, nesrovnatelně vyšší kultury mediteránní, příbuzné snad s egyptskou civilizací. „*Když přišli Indoevropané – během cesty postupně vždy jazykově rozrůznění – do ‚nových vlastí‘ od Indie až po Itálii, vždy a všude bez výjimky přemohli tam sídlící mediterány, všude pak následovalo jakési ‚temno‘ několika staletí, v nichž si Indoevropané osvojovali základy civilizace, techniky a náboženství mediteránů. ‚Barbar ze severu‘ se však všude prosadil...*“ (MACHOVEC 2000: 15–17). Společný jazyk Indoevropanů se díky světové migraci a stýkáním a potýkáním s odlišnými kulturami diferencoval a rozpadal na vzájemně v různé míře srozumitelná nářečí, z nichž se vyvinuly jednotlivé jazyky. Společný základ a jeho rozrůznění je možné sledovat na slovní zásobě, jak čtivě podchytil Machovec, nebo na různých gramatických jevech. Pro účely této práce jsme si zvolili téma vyjadřování minulého času s důrazem na aorist a imperfektum.

Slovesný čas (pra)indoevropštiny vznikl v úzké vazbě na vid, který je vývojově starší, jako zvláštní kategorie při rozlišování aktuálnosti a neaktuálnosti u sloves nedokonavých. Vznikl tříčlenný systém morfologického času. Z aktuální nedokonavé formy se vyvinul prezens, z neaktuální nedokonavé formy imperfektum a z dokonavé formy aorist.

	aktuálnost	neaktuálnost
nedokonavost	prézens	imperfektum
dokonavost		aorist

Protože futurum, jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, má ireálnou podstatu, a může proto v systému časů odpadat, mohla se bez něj indoevropština dost dobře obejít, existovalo-li, pak zaniklo nebo bylo nahrazeno novotvary. O čtvrtý člen byl systém času obohacen potom, co perfektum přestalo označovat význam ukončeného pasivního děje a začalo vyjadřovat stav vzniklý z tohoto děje. Perfektum se tak přesunulo z gramatické kategorie diateze (slovesného rodu) do kategorie slovesného času. V následné divergenci indoevropštiny staré perfektum splynulo s jinými časy, v jazycích germánských a latině s aoristem, v jazycích slovanských a baltských s přítomným.

Imperfektum se tvořilo z kmene přítomného; aorist nezávisle na kmene přítomném, jehož příznakem byla sykavka *s* (aorist sigmatický, podle řeckého písmena označujícího tuto hlásku, σ), vokál zakončující slovesný kmen (téma) (aorist tematický) nebo prostý kořen bez jakéhokoliv dalšího sufixu (aorist kořenový). Koncovky mělo imperfektum i aorist shodné.

		slovesa atematická (bez tématu, tj. kmenotvorného sufixu): „být“, „mít“, „dát“, „vědět“, „jíst“	slovesa tematická
sg.	1. os.	-m	-ō
	2. os.	-s	-ei
	3. os.	-t	-e
pl.	1. os.	-mes	-omes
	2. os.	-te	-ete
	3. os.	-nt	-ont

(ERHART 2002: 196–197).

Praslovanština zdělila časový systém indoevropštiny a transformovala jej. Staré perfektum se neuchytilo, místo něj vzniklo nové analytické perfektum, jež označovalo přítomný stav vzniklý z děje minulého. Skládalo se z indikativu pomocného slovesa být a příčestí činného plnovýznamového slovesa: *dalъ jesmь* „jsem ten, který dal“, *prišlъ jesmь* „(šel jsem a) jsem příšlý“. Tyto tvary v dalším vývoji změnil význam i užití jako průběhové préteritum (KOMÁREK 2012: 136; VEČERKA 2002: 334).

Staré imperfektum zaniklo, ale propůjčilo koncovky praslovanskému **aoristu asigmatickému** (silnému) u sloves se zavřeným kmenem (zakončeným konsonantem) 1. a 2. slovesné třídy.

	sg.	du.	pl.
1. os.	nes-ъ „(při)nesl jsem“	nes-ově	nes-омъ
2. os.	nes-e	nes-eta	nes-ete
3. os.	nes-e	nes-ete	nes-ę

(Poznámka: duál, čas označující dvojici, zdělila praslovanština z indoevropštiny.)

Tvoření **aoristu sigmatického** je také dědictvím indoevropštiny, přičemž původní sykavka *s* byla nahrazena velárou *ch*, proto se užívá ve slavistice i termínu **aorist chiatický** (podle řeckého písmene označující tuto hlásku, χ). Kmen aoristu sigmatického byl otevřený, tj. zakončený na vokál.

	sg.	du.	pl.
1. os.	děla-chъ „(u)dělal jsem“	děla-chově	děla-chomъ
2. os.	děla-0	děla-sta	děla-ste
3. os.	děla-0	děla-ste	děla-chu

V praslovanštině vzniklo nové imperfektum. Ke kmeni se zakončením na *ě / a* se připojoval sufix *-ach-* a k němu koncovky totožné s aoristem asigmatickým:

	sg.	du.	pl.
1. os.	vedě-achъ „vedl jsem“	vedě-achově	vedě-achomъ
2. os.	vedě-aše	vedě-ašeta	vedě-ašete
3. os.	vedě-aše	vedě-ašete	vedě-achę

Vzniklo ještě perifrastické futurum, jehož pomocné sloveso se teprve ustalovalo, takže se užívalo zprvu slovesa fázového (ve významu *začít*) nebo modálního (*mít, chtít*), mnohem později slovesa *být* ve tvaru futura (VEČERKA 2002: 334). Problematikou jiných časů než času minulého se v této práci dotkneme jen *in margine*.

Praslovanština je jazyk rekonstruovaný, předpokládaný, písemně nedoložený. Již v prvním tisíciletí př. n. l. se konstituovala z indoevropštiny **stará řečtina** jako jazyk samostatný, protože doložený písemnými prameny. Řekové přišli do „nové vlasti“ asi kolem roku 1500 př. n. l. (asi 500 let potom, co nejstarší indoevropský národ Chetitů se usídlil v Malé Asii), porazili a asimilovali se s mediterány (Machovec užívá i formy s počátečním velkým písmenem) v syntetickou kulturu krétsko-mykénskou a následně vlastní řeckou na Balkánském poloostrově (MACHOVEC 200: 30, 46–48). Řecká gramatika je ještě komplikovanější než latinská, v tvarosloví sloves disponuje čtyřmi způsoby (indikativem, konjunktivem, optativem a imperativem), třemi slovesnými rody (aktivem, mediem a pasivem) a sedmi slovesnými časy (přezentem, imperfektem, futurem, dvojím aoristem, perfektem, plusquamperfektem a perfektním futurem). Pouze v indikativu vřazuje řecké sloveso děj do času přítomného, minulého nebo budoucího; při tvoření jednotlivých morfologických časů se vychází z pevných pravidel o dokonavosti a nedokonavosti sloves (kromě futura, které je obouvidové). Jde o systém **aspektotemporální** (vidovočasový). Stejně jako v indoevropštině aorist označuje dokonavý děj v minulosti a imperfektum naproti tomu v minulosti děj nedokonavý (HORÁČEK – CHLUP 2012: 49).

Imperfektum se tvoří od přítomného kmene zvláštní sadou koncovek a tzv. augmentem (přímnožkem) ϵ , jenž může podléhat hláskovým alternacím a elizím. Např. od pravidelného tematického slovesa $\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\epsilon\iota(\nu)$ „vychovávat“ vypadá paradigma imperfekta v aktivu následovně:

	sg.	du.	pl.
1. os.	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\omicron\text{-}\nu$ [epaideuon] „vychovával jsem“		$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\omicron\text{-}\mu\epsilon\nu$ [epaideuomen]
2. os.	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\epsilon\text{-}\varsigma$ [epaideues]	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\epsilon\text{-}\tau\omicron\nu$ [epaideueton]	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\epsilon\text{-}\tau\epsilon$ [epaideuete]
3. os.	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\epsilon(\nu)$ [epaideue(n)]	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\epsilon\text{-}\tau\omicron\nu$ [epaideueton]	$\epsilon\text{-}\pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\upsilon\text{-}\omicron\text{-}\nu$ [epaideuon]

(Poznámka: klasická řečtina nevyjadřovala duál pro 1. os. ve významu „my dva, naše dvojice“)

Aorist sigmatický (slabý, první) se tvoří od zvláštního aoristového kmene taktéž pomocí přímnožku, sigmatickým sufixem a touž koncovkou jako pro imperfektum (tvar pro 1. osobu koncovku postrádá).

	sg.	du.	pl.
1. os.	ἐ-παίδευ-σᾶ [epaideusa] „vychoval jsem“	X	ἐ-παίδεῦ-σᾶ-μεν [epaideusamen]
2. os.	ἐ-παίδευ-σᾶ-ς [epaideusas]	ἐ-παίδεῦ-σᾶ-τον [epaideusaton]	ἐ-παίδεῦ-σᾶ -τε [epaideusate]
3. os.	ἐ-παίδευ-σε(ν) [epaideuse(n)]	ἐ-παίδευ-σά-την [epaideusatén]	ἐ-παίδευ-σᾶ-ν [epaideusan]

Aorist asigmatický (silný, druhý) postrádá sufixovou sykavku, tvoří se z kmene podobného přítomnému. Např. sloveso λῑπει(ν) „opouštím“ má kmen λειπ- [leip-], aorist asigmatický zkrácený kmen λιπ- [lip].

	sg.	du.	pl.
1. os.	ἔ- λιπ -ο-ν [elipon] „opustil jsem“	X	ἔ-λιπ-ο-μεν [elipomen]
2. os.	ἔ- λιπ -ε-ς [elipes]	ἔ-λιπ-ε-τον [elipeton]	ἔ-λιπ-ε-τε [elipete]
3. os.	ἔ- λιπ -ε(ν) [elipe(n)]	ἔ-λιπ-ε-τον [elipeton]	ἔ-λιπ-ο-ν [elipeton]

(CHLUP 2012: 60–63).

Druhý pilíř euroatlantické civilizace tvoří civilizační okruh římský. Je všeobecně známé, že **latina** požívala od středověku výsad nadnárodního jazyka. Latinské tvarosloví sloves je jednodušší než řecké, rozlišuje v indikativu (má další dva způsoby: konjunktiv a imperativ) „pouze“ šest morfologických časů (přezens, imperfektum, futurum, perfektum, plusquamperfektum a futurum II neboli předčasné futurum čili futurum exactum).

Latinské **imperfektum** označuje děj nedokončený v minulosti a tvoří se z přítomního (infektního) kmene sufixem *-bā-* a koncovkou. V rámci pravidel *consecutio temporum* se imperfekta užívá při vyjádření předčasnosti k řídicí syntaktické konstrukci s časem hlavním. Paradigma pravidelných sloves 1. konjugačního typu (s tématem *-a-*) vypadá takto:

	sg.	pl.
1. os.	laudā-ba-m „chválil jsem“	laudā-bā-mus
2. os.	laudā-bā-s	laudā-bā-tis
3. os.	laudā-ba-t	laudā-ba-nt

Aorist se v latině nedochoval, splynul s perfektem. Latinské **perfektum** vyjadřuje v rámci základních časů jak přítomný stav vzniklý z děje minulého, tak i minulý čas ohraničený, dokončený; v rámci pravidel *consecutio temporum* předčasnost k řídící syntaktické konstrukci s časem vedlejším. Tvoří se od specifického kmene perfektního.

	sg.	pl.
1. os.	laudā-vī „pochválil jsem“	laudā-vi-mus
2. os.	laudā-vi-stī	laudā-vi-stis
3. os.	laudā-vi-t	laudā-vē-runt

(PANHUIS 2014: 66, 74)

Staroslověnština vstoupila v raném středověku mezi západo- a východoevropský křesťansko-civilizační okruh jako jejich spojnice. Je to jazyk umělý, vytvořený bratry Konstantinem (Cyrilem) a Metodějem z byzantské Soluně za účelem christianizace pohanských Slovanů na počátku 2. poloviny 9. století. V gramatice staroslověnštiny je zřetelný vliv řeckého jazyka (řečtina byla úředním jazykem východořímské, resp. byzantské říše, domoviny věrozvěstů) i praslovanštiny, jež se tehdy ocitla ještě ve fázi před rozpadem slovanské jazykové jednoty. Proto makedonské nářečí starobulharského jazyka, jež je základem staroslověnštiny, bylo dobře srozumitelné i pro západní Slovanů.

Staroslověnské paradigma **imperfekta** je téměř totožné s předpokládanými tvary téhož času v praslovanštině. Staroslověnské imperfektum má doloženo u některých sloves 1. třídy skupiny B dubletní tvary odvozené jak z infinitivního, tak i z přítomního kmene. Přítomní tvary v průběhu vývoje staroslověnštiny tlačily na tvoření imperfektních tvarů i u jiných tříd. Specifické rysy staroslověnské jsou spatřovány u nestažených tvarů imperfekta sloves 3. třídy skupiny A *biti*, *kryti*, v ostatních slovanských jazycích jsou doloženy již jen tvary stažené: *кряяаше* [kryjaaše] > *кряяше* [kryjaše].

	sg.	du.	pl.
1. os.	крыя-ахъ [kryjaachъ] „kryl jsem“	крыя-аховѣ [kryjaachově]	крыя-ахомъ [kryjaachomъ]
2. os.	крыя-аше [kryjaaše]	крыя-ашета [kryjaašeta]	крыя-ашете [kryjaašete]
3. os.	крыя-аше [kryjaaše]	крыя-ашете [kryjaašete]	крыя-ахѣ [kryjaachǫ]

(VEČERKA 2006: 182–184)

V pozdní fázi staroslověnštiny se vytvořil vedle dvou aoristů, aoristu asigmatického (silného, prostého) a aoristu sigmatického (slabého), třetí typ, tzv. aorist sigmatický mladší.

Paradigma **aoristu sigmatického (staršího)**:

	sg.	du.	pl.
1. os.	плу-хъ [pluchъ] „(vy)plul jsem“	плу-ховѣ [pluchově]	плу-хомъ [pluchomъ]
2. os.	плу [plu]	плу-ста [plusta]	плу-сте [pluste]
3. os.	плу [plu]	плу-сте [pluste]	плу-ша [pluše]

Aorist asigmatický se tvořil od sloves 1. a 2. třídy bez sibilanty v příznakovém sufixu, a protože byly tvary aoristu od těchto sloves podobné až homonymní s přítomnými tvary, vznikl aorist sigmatický mladší rozšířením kmene o vokál *-o-*, aby k otevřenému kmene mohl přistupovat sigmatický, resp. chiatický příznak.

Paradigma **aoristu asigmatického**:

	sg.	du.	pl.
1. os.	вед-ъ [vedъ] „(při)vedl jsem“	вед-овѣ [vedově]	вед-омъ [vedomъ]
2. os.	вед-е [vede]	вед-ета [vedeta]	вед-ете [vedete]
3. os.	вед-е [vede]	вед-ете [vedete]	вед-ѣ [vedǫ]

Paradigma **aoristu sigmatického mladšího**:

	sg.	du.	pl.
1. os.	вед-охъ [vedochъ] „(při)vedl jsem“	вед-оховѣ [vedochově]	вед-охомъ [vedochomъ]
2. os.	вед-е [vede]	вед-оста [vedosta]	вед-осте [vedoste]
3. os.	вед-е [vede]	вед-осте [vedoste]	вед -оша [vedošę]

Distribuce imperfekta a aoristu se ve staroslověnštině neřídila gramatickou vidovostí slovesa, nýbrž narativní konstruovaností děje: imperfektum označovalo minulý děj vedlejší, vyprávěcí digrese, parenteze, prostorové a jiné kulisy jako pozadí minulému ději hlavnímu, vyjádřenému obvykle aoristem. Aorist označoval minulý děj bez zvláštního odstínu, byl narativně nosný, vedl vyprávění dopředu. (Ve staré češtině se více prosazovalo aspektotemporální hledisko.) (LAMPRECHT – ŠLOSAR – VEČERKA 1984: 194).

V pozdním vývoji staroslověnštiny jsou dochovány kontaminace tvarů aoristu a imperfekta, oba časy na sebe morfologicky působily a ovlivňovaly se i po rozpadu praslovanské jazykové jednoty. To se týká nejen vývoje ve staré češtině (viz dále), ale i v jiných slovanských jazycích. Příznačný je tvaroslovný stav aoristu a imperfekta v těch slovanských jazycích, v jejichž spisovných variantách se tyto časy udržely dodnes:

a) v **horní a dolní lužické srbštině**:

	aor.	impf.	aor.	impf.	aor.	impf.
	sg.		du.		pl.	
1. os.	kupi-ch „nakoupil jsem“	lubowa-ch „miloval jsem“	kupi- chmoj	lubowa- chmoj	kupi-chmy	lubowa- chmy
2. os.	kupi	lubowa-še	kupi-štaj/- ěj	lubowa- štaj/-ej	kupi-šće	lubowa-šće
3. os.	kupi	lubowa-še	kupi-štaj/- ěj	lubowa- štaj/-ej	kupi-chu	lubowa- chu

b) v bulharštině:

	aor.	impf.	aor.	impf.
	sg.		pl.	
1. os.	писа-х [pisach] „napsal jsem“	пише-х [pišech] „psal jsem“	писа-хме [pisachme]	пише-хме [pišechme]
2. os.	пис-а [pisa]	пише-ше [pišeše]	писа-хте [pisachte]	пише-хте [pišechte]
3. os.	пис-а [pisa]	пише-ше [pišeše]	писа-ха [pisacha]	пише-ха [pišecha]

c) v makedonštině:

	aor.	impf.	aor.	impf.
	sg.		pl.	
1. os.	извика-в [izvikav]	вика-в [vikav]	извика-вме [izvikavme]	вика-вме [vikavme]
2. os.	извика [izvika]	вика-ше [vikaše]	извика-вте [izvikavte]	вика-вте [vikavte]
3. os.	извика [izvika]	вика-ше [vikaše]	извика-а [izvikaa]	вика-а [vika]

d) v chorvatštině a srbštině:

	aor.	impf.	aor.	impf.
	sg.		pl.	
1. os.	viknu-h, викну-х	pisā-h, писа-х	viknu-smo, викну-смо	pisā-smo, писа-смо
2. os.	viknū, викну	pisā-še, писа-ше	viknu-ste, викну-сте	pisā-ste, писа-сте
3. os.	viknū, викну	pisā-še, писа-ше	viknu-še, викну-ше	pisā-hu, писа-ху

Koncovky aoristu a imperfekta ve většině osob splynuly v jedny, kromě a) 2. a 3. os. sg, kde se udržela distinkce kvůli příznačnému zakončení imperfekta (srov. luž. srb. *kupi – lubowaše* nebo bulh. *nuca – нууеуе*); a 3. os. pl. v srbštině a chorvatštině.

Distribuce, funkce i stylistický příznak zachovaného aoristu a imperfekta je v těchto jazycích různý. V lužických srbštinách, bulharštině a makedonštině jsou základními morfologickými časy při vyjádření minulosti, v srbštině a chorvatštině tuto funkci přebírají tvary složené (préteritum, perfektum). V lužických srbštinách je tvoření jednoduchých préterit svázáno s vidovostí sloves, ale např. v bulharštině se odvozuje aorist ze sloves dokonavých i nedokonavých. V mluvené podobě jsou syntetická préterita živá v určitých nářečích srbských, ale již v chorvatštině jsou pocíťována jako archaismy, které se drží v písemném jazyce jen díky tradicím klasické národní literatury.

Aorist a imperfektum se udržely na území jižních Slovanů (kromě slovinštiny), ve východní a západní části slovanského světa (kromě dvojí lužické srbštiny) postupně zanikly. Tato morfologická inovace se tak výrazně podílela na současném třídění slovanských jazyků. (BĚLIČOVÁ 1998: 77–78, 85–86, 181–182, 184–185, 187, 189–190; VEČERKA 2009: 40, 74, 83, 91; VEČERKA 2006: 184–188).

1.3 Aorist a imperfektum ve vývoji českého jazyka

Rozpadem slovanské jazykové jednoty na počátku 10. století vznikly jednotlivé slovanské jazyky, které se dále v jednotlivých jazykových jevech různily. Pračeština a stará čeština mj. převzala dědictví diferencovaného systému minulých časů po praslovanštině i staroslověnštině, ale v průběhu vývoje staré a střední češtiny od něj upouštěla.

Důkazem je staročeský stav **imperfekta** na počátku 14. století: splynuly tvary pro 2. a 3. os. du.; tvary pro 2. os. du. a pl. přijaly koncovky aoristu; zdložený kmen, který mohl připomínat někdy kmen prezentní, někdy kmen infinitivní, se analogicky vyrovnával po hláskových změnách (stažení, přehláska *’ä > ie*).

	sg.	du.	pl.
1. os.	beřiech (z km. prez.); brách (z km. inf.) „bral jsem“	beřiechově; bráchově	beřiechom, beřiechme, beřiechmy; bráchom, bráchme, bráchmy
2. os.	beřieše; bráše	beřiešta; brášta	beřiešte; brášte
3. os.	beřieše; bráše	beřiešta; brášta	beřiechu; bráchu

Tvary **aoristu asigmatického** jsou ve staré češtině doloženy sporadicky. Na jeho nízké frekvenci v užívání se podílela nežádoucí homonymie s tvary prezentními. Částečně místo něho bylo užíváno **aoristu sigmatického mladšího**, jenž také svými tvary dokládá obecný úpadek jednoduchých préterit jak rozhojňováním zakončení (v 1. os. pl.), tak kontaminací s koncovkami imperfektními (2. os. du. a pl.).

	aor. asigm.	aor. sigm. ml.	aor. asigm.	aor. sigm. ml.	aor. asigm.	aor. sigm. ml.
	sg.		du.		pl.	
1. os.	ved „(při)vedl jsem“	ved-e-ch	ved-ově, vedova	ved-e- chově	ved-om	ved-e-chom, ved-e-chme, ved-e-chmy
2. os.	ved-e	(ved-e)	ved-eta	ved-e-sta, ved-e-šta	ved-e-te	ved-e-ste, ved-e-šte

3. os.	ved-e	(ved-e)	ved-eta	ved-e-sta, ved-e-šta	ved-u, ved-ú	ved-e-chu
--------	-------	---------	---------	-------------------------	-----------------	-----------

Aorist sigmatický měl díky nehomonymním tvarům s tvary jiných časů téhož slovesa stabilnější povahu.

	sg.	du.	pl.
1. os.	(vy-/...-)prosi-ch „(vy)prosil jsem“	prosi-chově, prosi-chova	prosi-chom, prosi-chme, prosi-chmy
2. os.	prosi	prosi-sta, prosi-šta	prosi-ste, prosi-šte
3. os.	prosi	prosi-sta, prosi-šta	prosi-chu

(LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER 1986: 238–241).

Při distribuci aoristu a imperfekta se ve staré češtině přihlíželo více k provázanosti s gramatickou kategorií vidu, než tomu bylo ve staroslověnštině. Aorist se mohl tvořit jak od sloves dokonavých, tak i nedokonavých (preferoval dokonavá); imperfektum se tvořilo většinou od sloves nedokonavých, od sloves dokonavých jen tehdy, pokud označovalo děj a) opakovaný: *ač uzříeše zloděje, běžieše s ním* „jestliže spatřil zloděje, utíkal za ním“, nebo b) nereálný: *tu pan Jan z Stráže po nepřítelých jědieše a ovšem po nich v hrad vendieše, by byl s ním most u přiekop neleťal* „tu pán Jan ze Stráže pronásledoval nepřátele a jistě by za nimi pronikl do hradu, kdyby se pod ním příkop nepropadl“ (KOSEK 2016: 129). Někdy nabývalo imperfektum modalitu: *Božejův syn do lesa běžieše a již ovšem utečieše, ale sukně červená jej prosoči* „Božejův syn do lesa běžel, a byl by utekl, ale prozradila ho červená sukně“ (KOMÁREK 2012: 211). V textových památkách z počátku 15. století jsou doloženy tvary nenáležitých imperfekt od dokonavých sloves (tzv. **hybridních aoristů**), jež nesplňují předchozí podmínky: *jakžkoli Žibřid na koni osedíše, však jej Štilfrid hluboce zabodíše* „ačkoli se Žibřid udržel v sedle, přesto ho Štilfrid probodl“ (KOSEK 2016: 129).

Aorist a imperfektum byly již v historické době považovány za archaismy, užívalo se jich pravděpodobně jen v psaných komunikátech:

a) v poezii vysokého stylu jako zvukový prostředek rytmizace; krátká dvou- až tříslabičná slova jako rytmické stopy trocheje a daktylu v pravidelném oktosylabu:

Život svaté Kateřiny (2. pol. 14. st.)

Viece drahých divuov v síle

vidě, v krásě sě hojiece:

uzřě dvě stolici stojiece

na vzhod sluncě podle sebe.

Na jednéj buoh mocný z nebe

sedieše v svém světlém tróně,

na druhéj v drahěj koruně

Marie, jeho matka z slova,

archanjelská ciesařová.

Oba jmiesta sceptry v rucě.

Ten bleskt i ta radost jsúce

Kateřinu tak utěši, [...]

vidě = 3. os. sg. aor. sigm. viděti „viděla“;

uzřě = 3. os. sg. aor. sigm. uzřieti „uzřela“;

sedieše = 3. os. sg. impf. seděti „(bůh) seděl“;

jmiesta = 3. os. du. aor. jmieti „(buoh a Marie) měli“ (srov. GEBAUER 1958: 269)

utěši = 3. os. sg. aor. utěšiti „(lesk) potěšil“

(VÝBOR 1957: 374)

b) ve veršované satíře a dramatu jako prostředek zábavy, komična, jež může být umocněno nadměrným rýmováním týchž gramatických sufixů:

Mastičkář (1. pol. 14. st.)

[Abraham, nesa dítě, tj. Izáka] *dále*

říká, přicházeje před mastičkáře:

[...]

Pohynulo nebožátko!

Předivné bieše děťátko,

jen biely chléb jědieše

a o rženém nerodieše.

A když na kampna vsedieše,

tehdy vidieše,

co sě prostrěd jistby dějieše.

Také dobrú vášňu jmějieše,

když pivo uzřieše,

bieše = 3. os. sg. impf. býti „(dítě) bylo“;

jědieše = 3. os. sg. impf. jiesti „jedlo“;

nerodieše = 3. os. sg. impf. neroditi „nechtělo“;

vsedieše = 3. os. sg. impf. vsadieti „posadilo“;

vidieše = 3. os. sg. impf. viděti „vidělo“;

dějieše sě = 3. os. sg. impf. dieti sě „dělo“;

jmějieše = 3. os. sg. impf. jmieti „mělo“;

uzřieše = 3. os. sg. impf. uzřieti „uzřelo“;

na vodu oka **neprodříše**.

neprodříše = 3. os. sg. impf. neprodříeti
„nepohlédlo, ani na okamžik neotevřelo oko“

(VÝBOR 1957: 256)

(Poznámka: tvar imperfekta od dokonavého slovesa *vsadieti* si mohlo vynutit pravidelné rýmové schéma, nebo značí opakovaný děj);

c) v naučné próze jako prostředek záměrné archaizace (u epiky historiografické) nebo exkluzivity (u epiky dobrodružné).

Amerigo Vespucci: *Spis o nových zemiach a o novém světě, o němžto jsme prve žádné známosti neměli ani kdy co slýchali* (vyd. Mikuláš Bakalář Štětina ze Slovenska, Plzeň 1506)

Přihodilo se jest, že se jejich naviklet, tj. starší, jenž koráby zpravováše, roznemohl. Ale tovarišie jeho, zkušujíc hlubokost morskú, znamenali sú, že se moře již umenšuje, neb na přípravách, kteréžto do hlubokosti mořské vpuštíechu, okazala se bieše země a piesek. Uzřevše to jejich starší, jenž nemocen ležíše, řekl jest: Domnievám se, že odsad jest ostrov a země, v nížto lidé přebývají. A když se jeho nemoc rozmáháše, umřel jest a uvržen do moře.

zpravováše = 3. os. sg. impf. zpravovati „spravoval“;
vpuštíechu = 3. os. pl. impf. vpustiti „vpouštěli, vsunovali, vhažovali“;
bieše se okazala = 3. os. sg. plsqpf. okazati se „(země) se byla okazala“;
ležíše = 3. os. sg. impf. ležeti „(starší) ležel“;
rozmáháše se = 3. os. sg. impf. rozmáhati se „(nemoc) se rozmáhala“

(SPIS O NOVÝCH ZEMÍCH 1981: 5–6)

V textech z 16. století se syntetických préterit již téměř neužívá (českojazyčný překlad Amerigovy zprávy o objevení nového kontinentu je např. ještě s *Frantovými právy* /tiskem 1518/ vzácnou výjimkou), a pokud ano, často s chybami, které svědčí o neporozumění tvarům, např. *byl lovieše*, kde je tvar imperfekta chápán mylně jako přičestí minulé činné (GEBAUER 1958: 64).

Imperfektu a aoristu konkuroval po celou dobu historického vývoje **opisný čas minulý** složený z přičestí činného s příznakovým tvarotvorným sufixem *-l-* a z přítomných tvarů pomocného slovesa *býti*. Původní jeho význam rezultativní (nové perfektum) se

postupnou gramatikalizací zastíral a nahradil cele syntetické préteritum (KOMÁREK 2012: 206–207).

	sg.	du.	pl.
1. os.	prosíl jsem	prosila jsva	prosili jsme
2. os.	prosíl jsi	prosila jsta	prosili jste
3. os.	prosíl jest	prosila jsta	prosili jsú

Podíl na zániku aoristu a imperfekta měla tendence opisného préterita k syntetizaci, jež je patrná i v současné češtině. Pomocné sloveso se ve všech třech osobách vypouštělo, protože morfologické číslo bylo již dostatečně vyjádřeno v přičestí. Obdobná tendence je i pro 1. os. sg. a pl. v současné mluvené češtině: *já šel, my šli* (CVRČEK A KOL., 2010: 241). Již od 16. století se redukovalo také sloveso *být* v 2. os. sg.: *jsi > -js > -s*. Sufix *-s* je kodifikován zatím jen u slovesných tvarů (*Dalas mu najíst?*), u přízvučných slov ostatních slovních druhů zatím nikoliv – v mluvené češtině jsou doklady i u zájmena (*Tys to vyvedl.*), příslovce (*Kdes byl včera?*), částice (*Žes mi to neřekl!*), podstatného jména (*U bankys nečekal?*), přídavného jména (*Modrous tam nenašel?*) nebo u číslovky (*Jednous už to vysvětloval.*) (HRDLIČKA 2013: 77–78). Mluvená podoba českého préterita tak dociluje výsledného stavu syntetického préterita ve spisovné polštině (*czas przeszedł*): 1. os. sg. *wolałem*, 2. os. sg. *wolałeś* apod.

Mezi další činitele zániku původních syntetických préterit patří gramatikalizace vidu, která učinila potřebu vyjadřovat dokonavost a nedokonavost nadbytečnou, dále nežádoucí homonymie tvarů aoristu a imperfekta pro 2. a 3. os. sg. a naopak výhodná distinkce jmenného rodu u přičestí: pro maskulinum *prosíl jsem*, pro femininum *prosila jsem*, pro neutrum (teoreticky) *prosilo jsem* (LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER 1986: 194–196).

Ústup aoristu a imperfekta se dá pozorovat i statisticky: v *Alexandreidě* a v *Dalimilově kronice* (obě z počátku 14. století) je velká většina minulých časů vyjádřena aoristem nebo imperfektem (v prvním textu z 71 %, u druhého textu z 88 %), ale v o sto let mladší próze *Tkadleček* je pouze šest tvarů starých syntetických časů (GEBAUER 1958: 62; KOMÁREK 2012: 211).

Gebauer také spočítal poměr mezi frekvencí jednoduchých a složených minulých časů v jednotlivých památkách (GEBAUER 1958: 62–63). Sledovaný jev, jeho frekvenci v textech a tendenci vývoje dokážeme dnes díky technickému pokroku v korpusové lingvistice dost dobře kvantifikovat. Průzkum korpusových variant nám nabízí webový nástroj SyD, který prochází texty z let 1310–2009 uložených v korpusu Diakorp. Pro co nejméně zkrácené a

relevantní statistické údaje o tendenci poměrného zastoupení mezi tvary préteritálními a aoristovými, resp. imperfektními je nutné do vyhledávání zvolit takové tvary, které

(1) nejsou homonymní s tvary jiných časů, tj. přítomného nebo budoucího; nevhodné jsou z tohoto důvodu slovesa typu *nésti*: *nese* = tvar 2. a 3. os. sg. aoristu sigmatického i asigmatického, ale zároveň 3. os. sg. přítomného;

(2) nejsou homonymní s tvary jiného způsobu než indikativu; od infinitivu *prosi* je *prosi* tvarem pro 2. a 3. os. sg. aoristu (sigmatického), ale zároveň i pro 2. os. sg. imperativu (dubletní s tvarem *pros*, popř. tripletní s nářečným *proš*);

(3) nejsou homonymní s jinými slovními druhy; možnost operovat s jinak velmi výhodným a frekventovaným slovesem *jměti* je kompromitována tvarem aoristu *jmě*, jemuž graficky odpovídá zastaralý tvar slova n-kmenové deklinace ve významu jméno.

Nežádoucí jsou navíc také slova, jejichž absolutní frekvence v korpusu Diakorp je nízká, např. tvary slovesa *loviti* (*lovil*, *lovila*..., *loviech*, *lovieše*...) mají pro 14.–18. století velmi nízký absolutní počet (pro období 1300–1400 jen 9, pro 1400–1500 jen 13, pro 1500–1600 je dokonce jen jeden doklad).

Do vyhledávače nestačí také uvést pouze jeden tvar příčestí *l*-ového a aoristu, resp. imperfekta, protože

(1) 1. a 2. os. jak sg., tak pl. jsou v databázi zastoupeny sporadicky;

(2) tvary příčestí činného pro 3. os. jsou distingovány rodem, proto *prosil* pro maskulinum, *prosilo* pro neutrum, *prosila* pro femininum, ale týž tvar trpí nežádoucí homonymií s tvarem pro neutrum v plurálu.

Pro úplnost statistiky je potřeba zadat všechny tvary paradigmatu opisného préterita a aoristu nebo imperfekta téhož slovesa (s ohledem i na touž vidovou kategorii). Není také možné ignorovat hláskové alternace jako přehlásky, palatalizace, depalatalizace a různá vyrovnávání v rámci toho kterého paradigmatu.

Takto vhodných sloves není příliš mnoho. Nabízelo se např. nejfrekventovanější ze sloves *býti*, ale tvar aoristu *by* je bohužel pro naše podmínky zároveň součinitelem kondicionálního tvaru, statistika z databáze slov by pro účely vyhledávání pozbyla smyslu. Jiné frekventované sloveso *věděti* má tvar aoristu pro 2. a 3. os. sg. homonymní s dativem a lokálem substantiva *věda*, sloveso *jiesti* má tvar aoristu pro 2. a 3. os. sg. graficky totožný s akuzativem zájmena *jen*, *je*, *jěž*.

Pro účely této práce jsem vybral z malé množiny vhodných jednotek slovesa *pověděti* a *počieti*.

Sloveso *pověděti* je frekventované zejména v narativních textech, protože uvozuje řeč přímou i nepřímou.

Jeho paradigmata:

a) participium aktivní

	sg.	pl.
mask.	pověděl	pověděli (anim.), pověděly (inanim.)
n.	povědělo	pověděla
fem.	pověděla	pověděly

b) imperfektum

	sg.	du.	pl.
1. os.	povědiech	povědiechově, povědiechova	povědiechom, povědiechme, povědiechmy
2. os.	povědieše	povědiešta	povědiešte
3. os.	povědieše	povědiešta	povědiechu

c) aorist

	sg.	du.	pl.
1. os.	povědech	pověděchově, pověděchova	pověděchom, pověděchme, pověděchmy
2. os.	povědě	pověděšta	pověděšte
3. os.	povědě	pověděšta	pověděchu

V současné verzi databáze Diakorp jsou evidovány tyto tvary: *pověděl*, *pověděla*, *povědělo*, *pověděli*, *pověděly*, tedy všechny tvary přičestí činného; *povědiech*, *povědieše*, *povědiechu*, z tvarů imperfekta absentují tvary pro dvojné číslo a pro 1. a 2. os. čísla množného; *pověděch*, *povědě*, *pověděšta* (doložen tvar duální) a *pověděchu*. Celkem bylo do statistiky zahrnuto 12 různých tvarů.

Poměr mezi oběma skupinami tvarů v počátečním časovém intervalu se středem v roku 1350 (jde tedy o doklady ze subkorpusů z let 1300–1400) je vyvážený (49,76 : 50, 25 ve prospěch imperfekta a aoristu). V dalších 80 letech je poměr ještě vyvážený s tím rozdílem, že počet tvarů přičestí činného převyšuje tvary aoristu a imperfekta. Tendence v dalších letech roste téměř geometrickou řadou: 1480 (85,36 : 14,64), 1530 (90,65 : 9,35), 1550 (98,05 : 1,95) a 1600 (99,62 : 0,38).

Sloveso *počieti* je rovněž v textech často zastoupené, protože je slovesem fázovým, označuje totiž začátek, počátek děje.

Jeho paradigmata:

a) participium aktivní:

	sg.	pl.
mask.	počal, (počel, počel)	počali, počěli, počeli (anim.), počaly, (počely, počely) (inanim.)
n.	počalo, (počelo, počelo)	počala, (počela, počela)
fem.	počala, (počěla, počela)	počaly, (počely, počely)

b) imperfektum:

	sg.	du.	pl.
1. os.	počniech	*počniechově, *počniechova	*počniechom, *počniechme, *počniechmy
2. os.	*počnieše	*počniešta	*počniešte
3. os.	*počnieše	*počniešta	*počniechu

c) aorist:

	sg.	du.	pl.
1. os.	počech, počech	počechově, počechově počechova, počechova	počechom, počechom, počechme, počechme,

			počechmy, počechmy
2. os.	počě, poče	počěšta, počesta	počěšte, počešte
3. os.	počě, poče	počěšta, počesta	počěchu, počechu

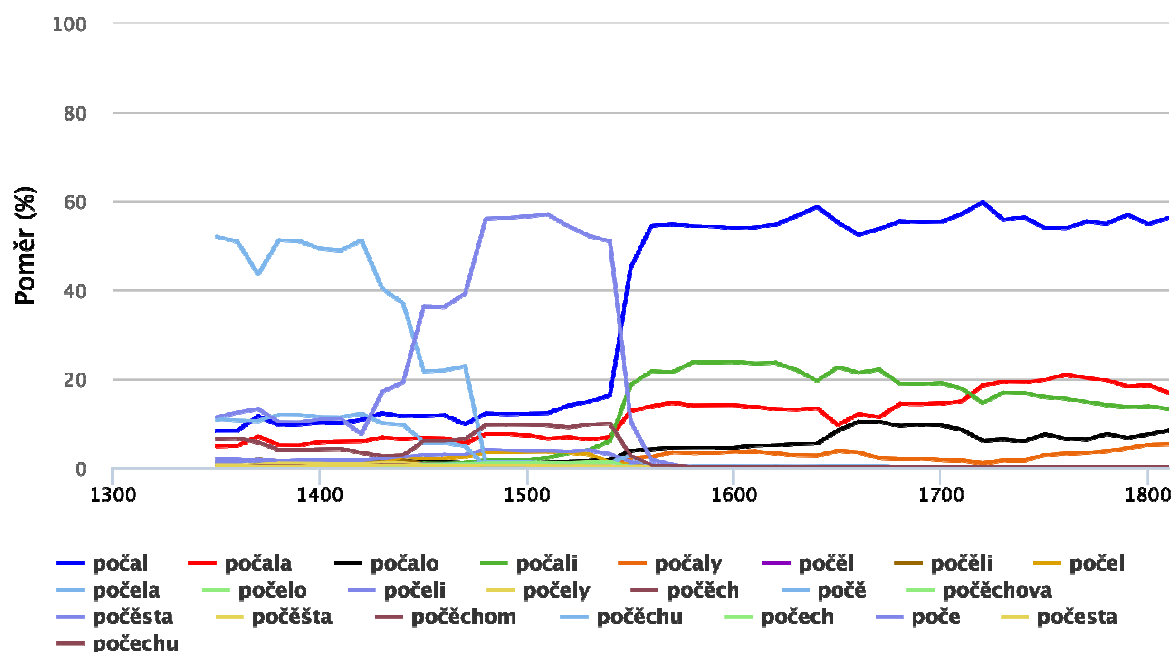
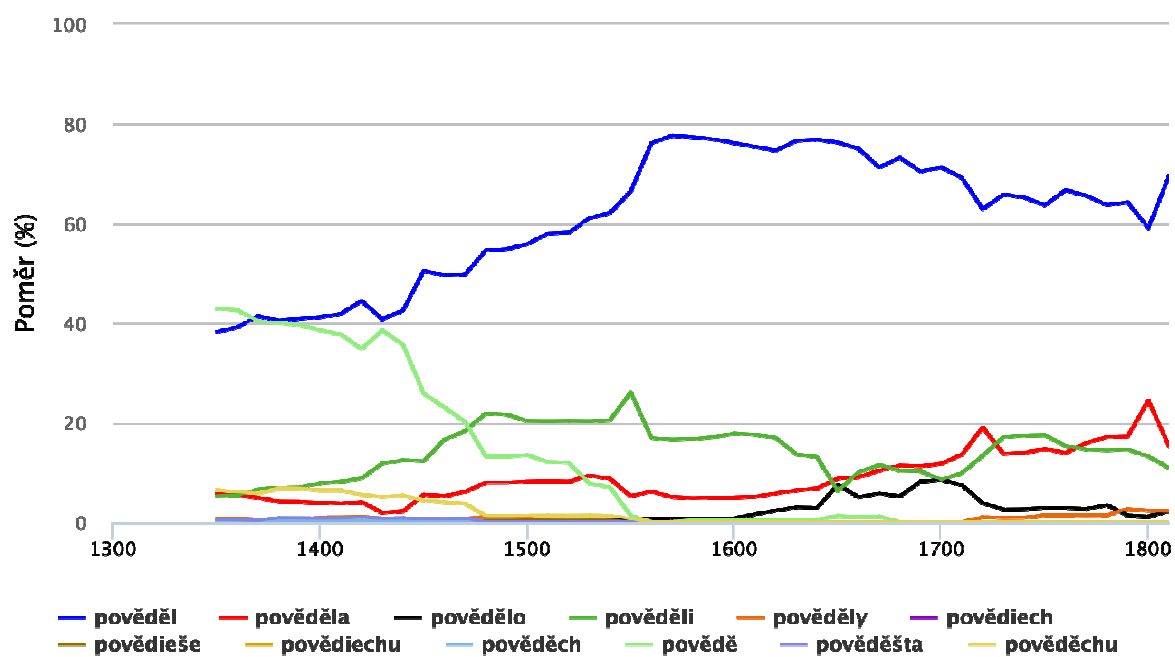
U tvaru přičestí činného pro životné maskulinum v plurálu uvádí Gebauer dubletu *počěli* (GEBAUER 1958: 185). Jde o tvar vzniklý přehláskou samohlásky *a > ě*, za níž nenásledovala tvrdá souhláska, srov. *duša – dušě*. U slovesných tvarů přehláska v daných mezích nezůstala. Protože vnášela do systému hláskové alternace v kmeni, tvary se analogicky vyrovnávaly i ve prospěch přehlásky, srov. participium *l-ové* od slovesa *slyšěti*: *slyšal – slyšěli – slyšaly*, ale pak *slyšěl – slyšěli – slyšěly*, a po depalatalizaci *slyšel – slyšeli – slyšely*. Podobné vyrovnávání je možné předpokládat i u slovesa *počieti*: *počal – počěli – počaly*, po vyrovnání *počěl – počěli – počely* a po depalatalizaci *počel – počeli – počely*. Databáze eviduje z přehlasovaných tvarů před depalatalizací jen *počěli* o 25 dokladech a *počěl* o pouze jednom dokladu, přičemž ne všechny přepisy uložených textů byly dosud zkorigovány (nicméně ve statistice i s tímto tvarem operujeme). Z dalších tvarů sledovaných paradigmát slovesa *počieti* jsou evidovány: *počal, počala, počalo, počali, počaly* a všechny formy přehlasované a depalatalizované: *počel, počela, počelo, počeli, počely*; dále *počech, počě, počechova, počěšta, počata, počechom, počechu*, tj. většina tvarů aoristu (sigmatického). Ačkoliv Gebauer uvádí i tvar imperfekta pro 1. os. sg. (GEBAUER 1958: 185), ten ale nebyl spolu s dalšími hypotetickými tvary tohoto paradigmátu v databázi vůbec zjištěn, navíc jej neregistruje ani Staročeská textová banka Vokabuláře webového, přesto je *pro forma* uvádím. Novotvary *počnul, počnula...* dokládá SyD až v textech kolem roku 1820.

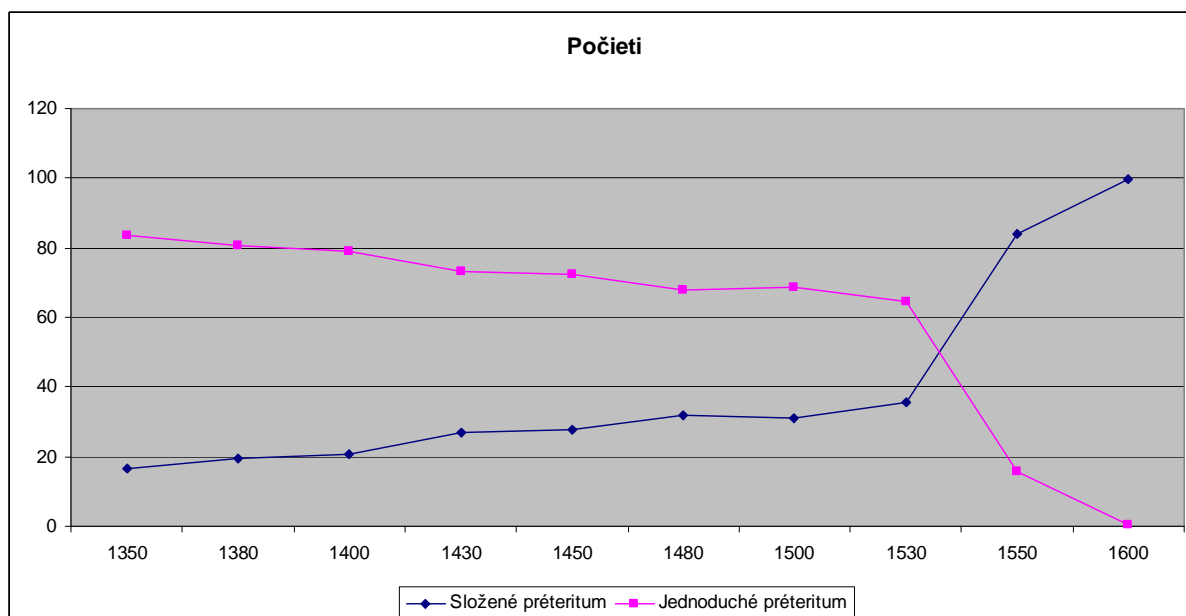
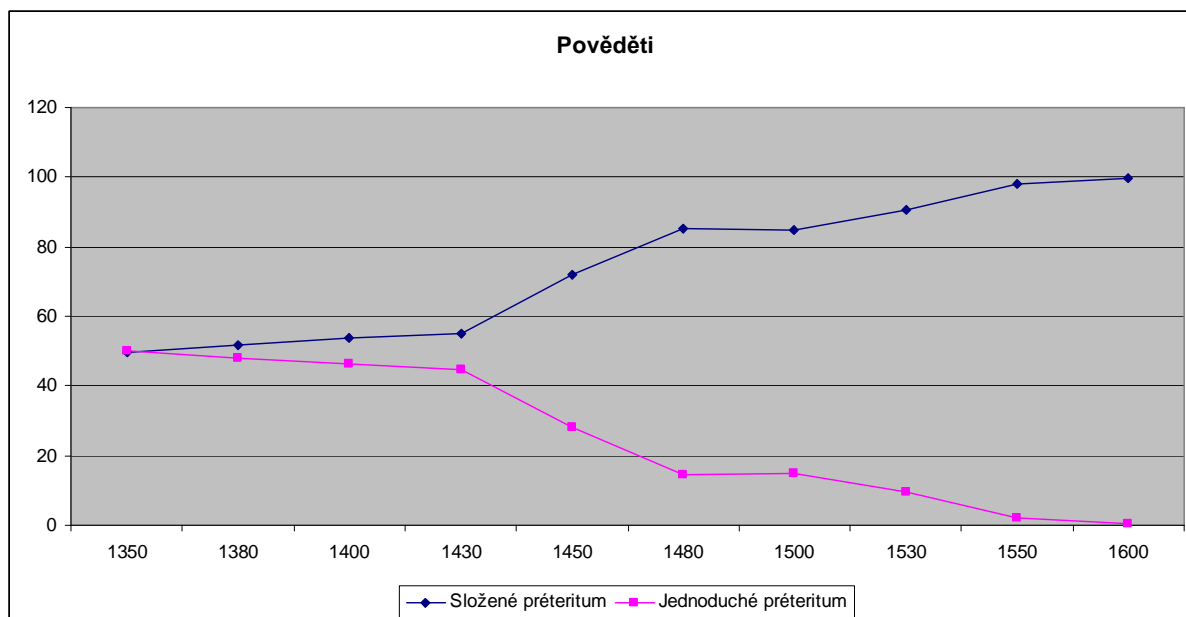
Na vývoji poměru mezi těmito slovesnými variantami je znatelná silná akcelerace v užívání přičestí činného. Konkurenční tvary analytického slovesa *počieti* pro vyjádření děje minulého byly v počátečním období okolo roku 1350 alespoň v písemné češtině výrazně častější (Gebauer řadí *počieti* mezi devět sloves, které udržely jednoduché minulé časy nejdéle, dále: *jěti, jíti, jieti, státi, zřieti, mluviti, kázati* a *vecěti*, GEBAUER 1958: 63). Ještě kolem roku 1540 si udržovaly výraznou majoritu, ovšem v dalších etapách vývoje českého jazyka se dostaly do obráceného extrému – pro 1550 15,8 : 84,2, pro rok 1600 už jen 0,24 : 99,75. Aorist se z písemné komunikace za něco málo přes jedno století téměř vytratil.

	1350	1380	1400	1430	1450	1480	1500	1530	1550	1600
<i>pověděl</i>	38,18 %	40,5	41,15	40,75	49,57	54,59	55,84	61,04	66,45	76,14
<i>pověděla</i>	5,67	4,13	3,91	1,87	5,19	7,94	8,12	9,35	5,21	4,92
<i>povědělo</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0,33	0,76
<i>pověděli</i>	5,17	6,89	7,81	11,78	16,57	21,84	20,3	20,26	26,06	17,8
<i>pověděly</i>	0,74	0,41	0,91	0,75	0,58	0,99	0,76	0	0	0
Σ préter.	49,76	51,93	53,78	55,15	71,91	85,36	85,02	90,65	98,05	99,62
<i>povědiech</i>	0	0,14	0,13	0,19	0,14	0	0	0	0	0
<i>povědieše</i>	0,25	0,14	0,13	0	0,14	0,25	0,25	0,26	0	0
<i>povědiechu</i>	0,25	0,14	0,13	0,19	0	0	0	0	0	0
<i>pověděch</i>	0	0,14	0,13	0,19	0,14	0	0	0	0	0
<i>povědě</i>	42,86	39,94	38,54	38,5	23,05	13,15	13,45	7,79	1,3	0,38
<i>pověděšta</i>	0,49	0,83	0,78	0,75	0,58	0	0	0	0	0
<i>pověděnu</i>	6,4	6,75	6,38	5,05	4,03	1,24	1,27	1,3	0,65	0
Σ impf.aor.	50,25	48,08	46,22	44,87	28,08	14,64	14,97	9,35	1,95	0,38

	1350	1380	1400	1430	1450	1480	1500	1530	1550	1600
<i>počal</i>	8,32	9,61	10,04	12,28	11,69	12,24	12,19	14,86	45,05	53,92
<i>počala</i>	4,85	5,11	5,8	6,79	6,74	7,57	7,3	6,38	12,74	14,01
<i>počalo</i>	0,2	0,87	0,94	1,45	1,25	0,94	0,94	1,5	3,77	4,51
<i>počali</i>	0	0,16	0,21	0,69	1	1,62	1,63	3,99	18,63	23,75
<i>počaly</i>	0	0,16	0,16	0,23	0,3	0,26	0,26	0,8	2,12	3,56
<i>počěl</i>	0	0,05	0,05	0,08	0,05	0	0	0	0	0
<i>počěli</i>	1,19	1,36	1,31	1,68	0,85	0	0	0	0	0
<i>počel</i>	0	0,05	0,1	0,92	1,95	3,49	3,52	2,99	0,71	0
<i>počela</i>	0,3	0,16	0,37	0,46	0,7	1,19	1,2	0,8	0	0
<i>počelo</i>	0	0,11	0,1	0,23	0,25	0,26	0,26	0,2	0	0
<i>počeli</i>	1,19	1,41	1,57	1,98	2,8	4	3,69	3,89	1,18	0
<i>počely</i>	0,3	0,22	0,21	0,15	0,2	0,26	0,26	0,2	0	0
Σ préter.	16,35	19,27	20,86	26,94	27,78	31,83	31,25	35,61	84,2	99,75
<i>počěch</i>	0,3	0,65	0,63	0,69	0,45	0	0	0	0	0
<i>počě</i>	51,98	51,17	49,24	40,27	21,73	0,94	0,94	1,1	2,59	0,24
<i>počěchova</i>	0	0,05	0,05	0,08	0,05	0	0	0	0	0
<i>počěsta</i>	1,88	1,03	0,99	0,08	0	0	0	0	0	0

<i>počěšta</i>	0,59	0,98	0,94	1,07	0,6	0	0	0	0	0
<i>počěchom</i>	0	0,43	0,42	0,61	0,4	0	0	0	0	0
<i>počěchu</i>	10,89	11,9	11,45	9,99	5,74	0,09	0,09	0,1	0,24	0
<i>počech</i>	0	0,05	0,05	0,08	0,65	1,02	1,03	1,2	0	0
<i>poče</i>	11,39	10,27	10,82	17,09	36,26	56,04	56,57	52,14	10,38	0
<i>počesta</i>	0,1	0,16	0,37	0,53	0,4	0,51	0,52	0,1	0	0
<i>počechu</i>	6,53	4,02	4,18	2,59	5,94	9,61	9,61	9,77	2,59	0
Σ aorist	83,66	80,71	79,15	73,08	72,22	68,2	68,76	64,41	15,8	0,24

Postupné neporozumění imperfektu je možné demonstrovat i na opětovných vydáních kancionální písně *Velikonoční*. Doložena je poprvé ve *Vyšehradském sborníku* z poloviny 15. století, kde verš z její první sloky zní: *on [= Kristus] vstáše*. V dalším vydání písně v roce 1541 je imperfektum utvořené od slovesa *co* do aspektotemporality přiléhavějšího: *on stáše*. Václav Karel Holan Rovenský (1694) a Antonín Koniáš (1727) ale upravují verš na *rád vstavše* (ŽÁRSKÁ 2012: 37–38); imperfektu buď sami již vůbec neporozuměli nebo volili absolutní přechodník pro předčasnost s ohledem na snadnější porozumění u předpokládaného příjemce komunikátu. Zajímavé je, že v několika katolických kancionálech z konce 19. a počátku 20. století (*Touha po vlasti nebeské* 1889; *Zpěvník farní osady Mýtské*, 1902;

Plzeňský kancionál, 1905 ad.) se tvary imperfekta v prvních dvou slokách znovu objevují (mohlo by jít o projev purismu konce 19. století?):

*1. Vstalť jest této chvíle
ctný Vykupitel
Ježíš Kristus mile,
světa Spasitel;*

*jenž pro hříchy naše
On stáše,
rozpjat na kříži nevinný,
náš Bůh jediný.*

*2. Když Jeho plakaly
smrti ženy ctné,
Maria, a stály
u hrobu truchlé;*

*anděl tu sedíše,
tím spíše
kázal bratrům zvěstovati,
že jest vstal z mrtvých.*

(PLZEŇSKÝ KANCIONÁL 1905: 95)

Do spisovné varianty současné češtiny se dochovaly jen dva reliktů původních jednoduchých staročeských časů: (1) v mírně pozměněné podobě aorist slovesa *být* v **kondicionálu** *bych, by, bychom* (obč. *bysme*), *byste*, vč. variant příklonného *bych, by...* ke spojovacím výrazům *a* nebo *kdy*, tj. *abych, aby..., kdybych, kdyby...* (k tomu MACHEK 1971: 33, 248);

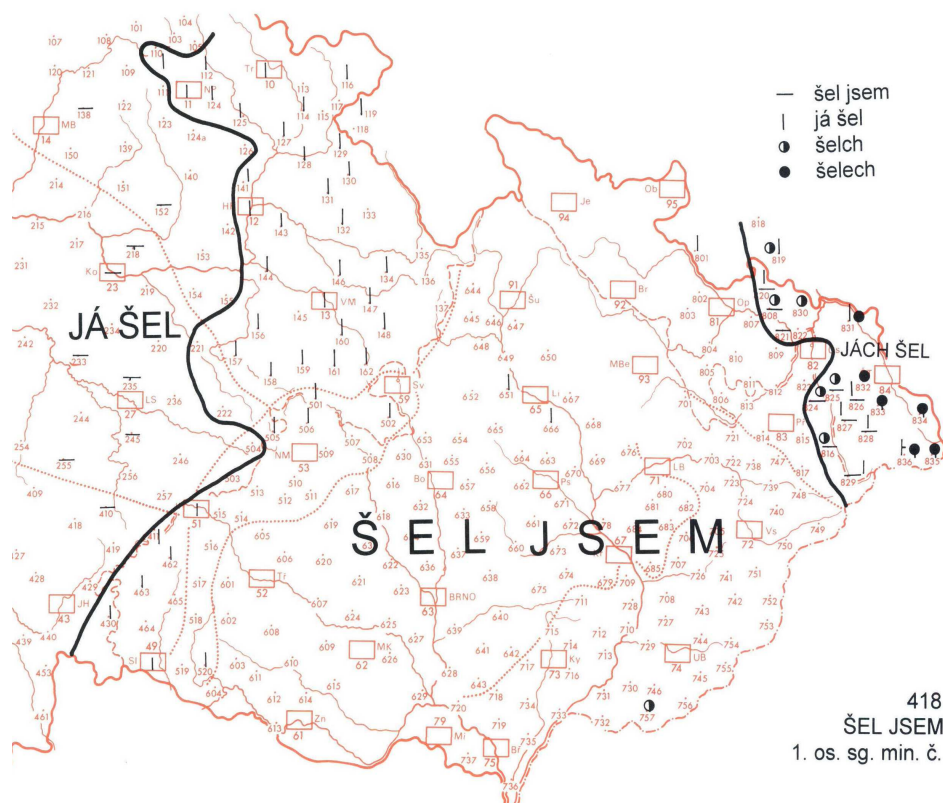
	nč.	stč.	nč.	stč.	nč.	stč.
	sg.			du.		pl.
1. os.	bych	bych, běch		bychově, bychova, běchově, běchova	bychom, obč. <i>bysme</i>	bychom, bychme, bychmy, běchom běchme, běchmy
2. os.	bys	by, bě		bysta, byšta, běsta, běšta	byste	byste, byšte, běste, běšte
3. os.	by	by, bě		bysta, byšta, běsta, běšta	by	bychu, běchu

a (2) slovo *vece*, jež je původně tvarem aoristu sigmatického pro 2. a 3. os. sg. od slovesa *věceti* „řící, pravít“, ale jež již ve staré češtině ztratilo svůj příznak minulostní a bylo užíváno jako ustrnulý tvar přítomní. V současné češtině je to tvar řídký, pociťovaný jako archaismus. V Českém národním korpusu (dále jen ČNK) je doložen celkem šestkrát, a sice ve vzpomínkové knize Martina Fendrycha *Jako pták na drátě* (z roku 1998): *Nato vece*

tisková mluvčí Komerční banky, že se dá zjistit, odkud ty prachy přišly (u nich má odées konto) (ČNK 11. 7. 2017). Tento jazykový výraz posloužil autorovi jako prostředek ironie z rozčarování nad politickými poměry v České republice v 90. letech minulého století a parodie vysokých státních či nadnárodních institucí.

Oba zachovalé reliktů jednoduchého minulého času ztratily primární funkci; *bych*, *by...* získaly funkci modální, *vece* nabylo funkci (již ve střední češtině) jiného časového prvku, a sice přítomnosti.

Zbytky aoristu nebo imperfekta byly patrné ještě v nářeční varietě českého jazyka kolem poloviny 20. století. Trávníček uvádí typ *nosilch n. jách nosil* vedle nářečí slovenských i u nářečí východomoravských (kopaničářské *písauch*), slezskomoravských (opavské *litalach, jach tam buť*), dokonce i u jihozápadočeských (prachatické *michme to viskoumali*). Tvary přičítá analogii podle aoristu *nese, nesech* (TRÁVNÍČEK 1935: 421). Český jazykový atlas rozlišuje tři typy tvarů s osobními formanty *-ch / -ech* podle slovního druhu, k němuž se přiklání: k osobnímu zájmenu (*jach šel*), k slovesu (*mělach kravu*) nebo k dalšímu jinému slovnímu druhu (*dumach slyšela*). Setrvačnost jinak zaniklých aoristů traktuje Hana Kopečná, jedna z explorátorek celonárodního dialektologického výzkumu a zpracovatelka dotyčného hesla, ze vzájemného působení tvarů pomocného slovesa v préteritu a kondicionálu: *jach šel* vlivem *já bych šel*. Jev je teritoriálně omezen pouze na část Opavska a Frýdecko-Míšecka (ČJA 2014: 592–594).

Respondentka z Bohuslavic na Opavsku, narozená v roce 1891, zanechala ve svém vyprávění o noční cestě z Chuchelné domů výrazné příklonné *ch* trojího typu:

A jah byla teš pozvana, no toš sem tež mušela pryč, tež bylah za družku. [...] Toch se ftedy tež vylekala teho! [...] A předy o patej už jeť vlak s Kuchelnej, no a jah dobrych puť druhej hodžyny mušela lečeč tamyk (LAMPRECHT A KOL. 1976: 287–288).

Reziduí po starých jednoduchých préteritech si všímali od 2. poloviny 19. století i etnografové a sběratelé lidových písní – František Sušil v „moravských národních písních“ (do *peklach* se dostala; *něvědělch*, nevěděl / Do Hačí cestečky; viš *dychmy* se slubovali) (SUŠIL 1860: 21, 371, 497) a František Bartoš v dětských říkankách (*nebel sem u vás rok minu; svatý Juři sta, pole odmyká*) (BARTOŠ 1888: 259, 297) nebo jej ještě v Plesné na jižním Opavsku „slyšel od 84leté stařeny“ („*něbylach tam*“; „*sedlach na koňa*“; „*jelach na polo*“), jinde je považuje za vymizelé (BARTOŠ 1886: 133–134). Další nářeční doklady převážně z dotyčného Lašska uvádí Gebauer (GEBAUER 1958: 423–424).

Do 2. poloviny 19. století je také kladena příhoda spojená s návštěvou historika Václava Vladivoje Tomka u faráře v Orlové na Karvinsku. „*Uslyšev na procházce slovo .bylech‘ skákal radostí, že našel staročeský aorist.*“ (AN. 1913).

Situace k aoristové příklonce *-ch* zachované zčásti v několika málo lokalitách na území České republiky je analogická k situaci na Slovensku, resp. v několika málo obcích slovenskojazyčných mluvčích v bakonské oblasti Maďarska; spisovná slovenština jednoduchá préterita jako spisovná čeština nezachovala. Enklicktické *-ch* má v západoslovenském nářečí vedle funkce modální (v kondicionálu) původnější funkci časovou, byť se koncovka aoristu kontaminovala (obdobně jako v lašském nářečí) s přičestím *l*-ovým: *Othod'ilach misu, odrazilach dochtora, ut'éklach, ut'éklach* (ŽILÁKOVÁ 1986: 9), nebo dokonce získala jiný časový odstín: *A to jah ňevím, to ňevím, čo robili ze sviňáma* (ŽILÁKOVÁ 1986: 10). Pro všechny doklady platí, že se týkají pouze 1. os. sg., vzácněji pl.

Specifický nářeční jev je vystopovatelný i v lidové slovesnosti již od 30. let 19. století v Kollárových *Národných spievenkách*:

*Hej, hora, hora, hájiček,
porezalach sa v malíček.
Porezalach sa, bolí ma,
príde Janičko, zhojí ma.*

(ŽILÁKOVÁ 1986: 13).

Příklonného *-ch* užila „*najmä jako charakteristický prvok myjavského nárečia*“ spisovatelka Zuzka Zguriška (1900–1984) „*na zvýšenie humoristickej a na spestrenie náladových odtienkov svojich rozprávok*“, vydaných roku 1976 pod názvem *Kopaničiari: „Toto je vdova, mladá ešte a majetná, lepšej preňho nenájdeme. **Žech** já si na to doposel nezmyslela.*“ (ŽILÁKOVÁ 1986: 58–64). K takovému stylistickému využití tvarů s aoristovou koncovkou se žádný český spisovatel, je-li mi dobře známo, neodhodlal.

Tento nářeční výzkum prováděla dialektoložka Mária Žiláková v 80. letech minulého století a „*autorke sa podarilo zachytiť takú zriedkavú a archaickú črtu slovenského jazyka – snád už v poslednej chvíli, – ktorá v iných častiach slovenskej jazykovej oblasti v takej forme a miere dnes už ani neexistuje.*“ Táž formulace platí i pro stav (nejen) sledovaného nářečního jevu v češtině.

2. Aorist a imperfektum ve filologickém metajazyku

(16. – pol. 19. století)

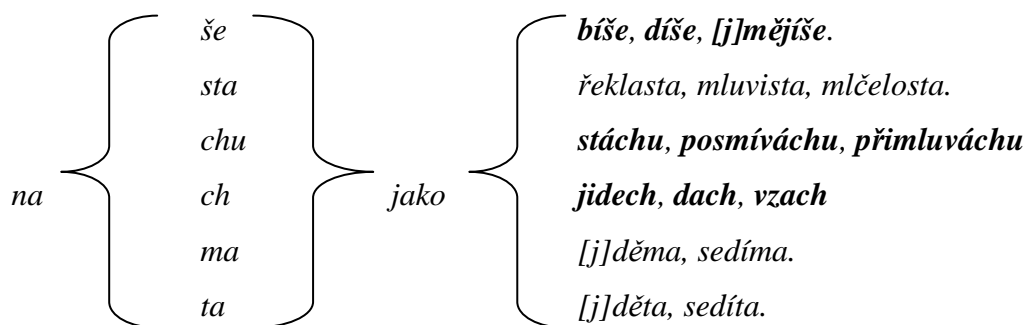
*A hle! přes všechny tyto okolnosti dr. Julius Grégr zjevil se 5. března 1886
na rukopisném bojišti s hrozným mečem jako blanický rytíř. [...]
Muž, který nejen nikdy před tím se nezabýval ani staročestinou, ani historií,
nýbrž do smrti zápasil s mluvnicí českou a s českým pravopisem.
Muž, který i po vydání dvou svých obran rukopisných sotva věděl,
jak se liší staročestné imperfektum od aoristu.*

(Jan Herben, *Deset let proti proudu* 1886–1896 I, Praha 1898, s. 66)

2.1 Před Josefem Dobrovským

Jednoduché minulé časy vstoupily do českého metajazyka poprvé roku **1525**, kdy biskup jednoty bratrské **Jan Roh Domažlický** (1485/1487–1547) kritizuje v předmluvě k boleslavskému překladu *Nového zákona*, že korektoři *Benátské bible*, vytištěné roku 1506, nahradili většinu aoristů a imperfekt složenými préterity, a nivelizovali tak gramatický rozdíl mezi latinským imperfektem *erat* (*bieše*) a perfektem *fuit* (*byl*) (GEBAUER 1958: 64).

Kněží téže konfese **Beneš Optát**, **Petr Gzell** a **Václav Philomates** se pokusili ve své *Grammatyce*, vytištěné v roce **1533** v Náměšti nad Oslavou, podchytit úzus tehdejší češtiny jako východisko k její kodifikaci (MARVAN 2015: 209). V třetím oddílu *Grammatyky*, zvaném *Etymologií*, což byl dobový termín pro morfologii, se píše, že „*neb sluší mluvíti i psáti, ne vedlé obyčeje starobylého, ale vedlé obyčeje zvyklosti, kterýž nyní nejvíce mezi lidmi běží; a to, jestli obyčej dobrý; neb zlého následovati nemáme. To proto pravím, neb sou mnohá slova, té ještě vetché češtiny hrubá, jimž se mnozí bez potřeby zaneprázňují [sic!], tak v psání jako v mluvení, a jsou to, kteráž se konávají [= končí]*

K tomu také i bychom a vece.

Lépe jistě bylo, aby ta a taková slova všelijaká z českého jazyka dokonce vypadala a jiná místo těch v obyčej svedena byla. Neb slušně a právě můžeš říci

za	}	bíše	<i>byl, byla, bylo: secundum generis cōuenientiā [= podle zvyku]</i>
		<i>řeklasta</i>	<i>řekli</i>
		stáchu	<i>stáli</i>
		jidech	<i>šel, šla, šlo, secundū generis cōuenientiam</i>
		<i>jděma</i>	<i>jdeme</i>
		<i>jdeta</i>	<i>jdete</i>
		bychom	<i>byli sme</i>
		vece	<i>řekl, řekla, řeklo.</i>

(Část transkribována in MARVAN 2015: 217, plný text podle OPTÁT – GZEL – PHILOMATES 1588: E4r–E5v, stránkování podle Vokabuláře webového).

Autor *Etymologií* Václav Philomates zavrhl slovesné archaismy, tj. duálové tvary prézenta a veškeré tvary imperfekta a aoristu (aniž by je takto pojmenoval), včetně dnes spisovných *vece* a *bychom*. „Slušným“ a „pravým“ jejich ekvivalentem mu byly tvary préterita složeného (*bíše* > *byl, byla, bylo*; *stáchu* > *stáli*, chybí varianty: *stály, stála*). Staromilectví ironizuje glosou o možné záměně přísudku s podmínkem: „*ten nebohý bíše, obojího jsa pohlaví a rozličných stavův, divné věci působíše*“ (GEBAUER 1958: 64).

Tuto výtku nazval „*posmíváním*“ biskup jednoty bratrské **Jan Blahoslav Přerovský** (1523–1571), jenž se striktními závěry *Náměšťské gramatiky* ohledně užívání některých tvarů polemizoval ve své *Grammatice* (zůstala v rukopise, vytištěna roku 1857 ve Vídni, v kritické edici až roku 1991). Například mluvený úzus musí být kriticky zhodnocen „*soudem zdravým*“; odmítáním „*těch způsobů mluvení staré*“ („*na svých svatých plecech nosíše*“), by se čeština ochuzovala, protože archaismy jsou funkční zejména při vydávání staré literatury jako „*milostné památky otcův*“ (v *Kancionálu šamotulském a ivančickém* „*necháno jest stáše* [...] *ruce*“, v mluvené češtině ale už nikoliv („*Ačť se já nepřimlouvám k tomu, abychom měli my nyní užívati té formy, t. bíchu, bíše, milováchu etc. Což zatím praví [= Philomates] o těch slovích byl, byla, bylo, tomu neodpírám.*“).

Ještě **Šimon Lomnický z Budče** (1552–1623) si dovilil užít v *Naučení z této svaté historie* z konvolutu mravokárných textů *Kupidova střela* (1590) imperfekta 3. os. sg. slovesa *být*, archaismu, ale z hlediska rytmu i tématu funkčního:

*Z tohoto svatého čtení
máme příklad a naučení,
jaká dobrota Ježíše
k lidskému stvoření **bíše**.
Aby z té d'ábelské moci
mohl člověku spomoci,
sem na svět račil přijíti
a božské divy činiti,
d'ábly z lidí vymítati,
všem laskavě spomáhati.
Chtěl tudy znám býti a jmín,
že jest věčného Otce syn,
i také náš vykupitel,
všech milostivý spasitel.
[...]*

(LOMNICKÝ Z BUDČE 2000: 90)

Jan Blahoslav opravuje Philomatesovy prohřešky proti terminologii časů, např. tvar *milovával* není „*praeteritum imperfectum temporis*“, nýbrž „*frequentativum*“ čili „*plus quam perfecti temporis*“, řádný tvar préterita imperfekta dotyčného slovesa by měl znít **milováchu** (MARVAN 2015: 217–219).

Termín imperfektum označoval i v dalších (barokních a osvěcenských) gramatikách pod vlivem latinského imperfekta jiné časy než ten, jež pod ním dnes v češtině rozumíme, tj. jednoduchý čas označující vedlejší minulý děj. **Václav Jandit** (1607–1669) rozumí pod termínem **praeteritum imperfectum** čas, kterým se označují děje neohrazené, dlouhotrvající nebo opakované („*quores imperfecta, vel diuti[n]us, vel per plures actus gesta significatur*“); tuto pasáž takřka doslova přejal z mluvnice **Václava Jana Rosy** (1630/1631–1689): „*Imperfektum, qui prius quidem agi significatur, non tamen absolutam, & perfectam actionem esse, vel quo diuturnitas actionis, vel res per plures actus gesta significatur*“ (ROSA 1672: 137). Jandit uvádí shodně s Rosou v prvním vydání své gramatiky *chytal* („*ut chytal*“) jako vzorový příklad imperfekta (JANDIT 1704: 71), v druhém vydání pak rozlišuje *chytal* a *chytával*, rozlišuje variantu imperfekta označující děj „*diuti[n]us*“ a děj „*per plures*“ (JANDIT 1705: 80); v pátém a šestém vydání srovnává ještě s německými ekvivalenty *ich habe gefangen*, resp. *ich pflegte zu fangen* (JANDIT 1739: 77; JANDIT 1753: 80).

Vědomou reflexi syntetických préterit jako archaismů máme doloženou v barokní mluvnici *Grammatica slavico-bohemica...* (1746) Pavola (Pavla) Doležala (1700–1778). V seznamu etymologických figur (ve významu tvaroslovných tropů) jmenuje (např. vedle exoticismů „jinonásledovek“, barbarismů „cizomíchavostí“) archaismy čili „starožitnochvaly“; z jednoduchých minulých časů uvádí tvary *byše*, *diše*, *sta se* a *nalezeh* (DOLEŽAL 1746: 221).

podle Doležala		podle současného stavu bádání	
slovo bezpříznakové	archaismus	mluvnická klasifikace archaismu	doložený tvar ve stč. textech
<i>byl</i>	<i>byše</i>	impf., 2. a 3. os. sg.	bieše (bíše)
<i>řekl</i>	<i>diše</i>	impf., 2. a 3. os. sg. dieti „dít, říkat“	dieše
<i>stalo se</i>	<i>sta se</i>	aor. asigm., 2. a 3. os. sg.	sta se
<i>nalezl sem</i>	<i>nalezeh</i>	aor. sigm. ml., 1. os. sg.	nalezeh

František Martin Pelcl (1734–1801) traktuje v německojazyčných *Základech českého jazyka imperfektum* shodně s němčinou jako jedno ze tří préterit (vedle perfekta a pluskvamperfekta). Čeština se liší od němčiny v tvoření imperfekta tím, že potřebuje k vytvoření imperfekta jiné sloveso než u tvoření perfekta; pouze „verba durativa“ a „verba plurativa“ v češtině dokážou tvořit imperfektum: *ležel*, *spal*, *četl*, *psal*, *povídal*. České „*Když jsem k němu přišel, ležel a spal.*“ je ekvivalentní k německé větě „*Als ich zu ihm gekommen, lag er und schlief.*“ a latinské „*Fac[i]ebat et dormiebat.*“ (PELCL 1795: 169).

František Jan Tomsa (1753–1814) poznamenává ve výkladu o českém minulém čase, že „*die alten Čechen*“ říkali oproti svým potomkům:

	stč.	nč.	stč.	nč.
	sg.		pl.	
1. os.	běch	byl, byla, bylo sem	by, běchme	byli, byly, byla sme
2. os.	běše	byls, bylas, bylos	běšte	byli, byly, byla ste
3. os.	běše, běš	byl, byla, bylo	běchu	byli, byly, byla

(TOMSA 1804: 67).

Tomsův výklad starých jednoduchých préterit slovesa *být* (***běch, běše, běš, by, běchme, běšte, běchu***) je zavádějící: uvedl neexistující tvary *běše* a *běš* (místo asi správného tvaru imperfekta *bieše*) nebo přisoudil správný tvar jiné osobě, např. tvar aoristu pro 2. a 3. os. sg. *by* nesprávně uvedl jako ekvivalentní s 1. os. pl. *byli sme*. Nedovedl rozlišit tvary aoristu od imperfekta.

Pojem „*imperfectum*“ nabývá v gramatice **Jana Nejedlého** (1776–1834) snad pod Dobrovského vlivem původního významu, nazývá jej „*die halbvergangene Zeit*“, tj. **polominulým časem**, a označuje jej za čas dlouho zastaralý („*längst veraltet*“) (NEJEDLÝ 1809: 194). Tím ale jeho výklad o tomto tvaroslovném jevu končí.

2.2 Josef Dobrovský

U soustavného zájmu o historický vývoj českého (a posléze i staroslověnského) jazyka stál **Josef Dobrovský** (1753–1829), jehož nepominutelný význam pro bohemistiku a slavistiku je všeobecně známý. Nebudeme jej dále rozvádět, připomeneme pouze styčné plochy s tématem této kvalifikační práce.

Dobrovský citlivě reflektoval nízké povědomí předešlých gramatik o historickém vývoji češtiny, které se obešly bez zevrubných znalostí starších literárních památek (symptodem toho je Tomsova povšechná a chybná poznámka o starších formách slovesa *být*). Chtěl-li Dobrovský sepsat „*eine Geschichte unserer Sprache*“, musel nejdříve tento viditelný nedostatek české filologie napravit: po celý život si excerpoval slova, tvary, slovní pojmenování, ba celé věty ze staročeských (a později i staroslověnských) textů.

V časopise *Litterarisches Magazin* se v roce 1786 ptá po významu slova **bieše**, jež našel v *Dalimilově kronice*, jež v tomtéž roce byla znovu vydána zásluhou F. F. Procházky jako *Kronika boleslavská*; vykládá jej (chybně) jako „*ein veraltet Plusquamperfektum*“. Tvary **počechu**, **posadichu**, **dějichu**, **jmějichu**, **položichu** má za imperfekta a tvar **naleznu** za „*Präteritum simplex*“ (SMETÁNKA 1939: 146). V dopise Václavu Fortunátu Durychovi vytýká Procházce, že „*Praeterita simplicia*“ **poče**, **pojě** a **teče** považuje za tvary futurální (SMETÁNKA 1939: 147). V roce 1790 se v dopise Juraji Rybajovi zmiňuje, že plzeňský tisk duchovního románu *Baarlam a Jozafat* užívá ještě slovesných tvarů se zakončením na *-íše* a *-echu*, u klasifikace tvaru **zdeše** zvažuje buď „*Praeteritum simplex oder narrativum*“ ve významu *zdech*, jemuž „*das l wird weggeworfen*“ a jehož hláska *ch* trpí změnami („*eine Veränderung leiden*“) před vokálem *e*: **zdeše**, **běže** (*běhl*), **teče** (*tekl*) (SMETÁNKA 1939: 149). Roku 1799 vydal Dobrovský přehled českého časování, jež obohatil o přehled jemu do té doby známého časování „*imperfecta*“ *být* a poznámkou o tvaru *budieše*, jenž vznikl z budoucího času („*a futuro formatum*“) (SMETÁNKA 1939: 153):

	sg.	du.	pl.
1. os.	biech	?	biechme
2. os.	?	?	?
3. os.	bieše	?	biechu

Vypisuje „*terminationes imperfecti obsoleti*“, tj. zastaralá zakončení (volím spíše termín *zakončení* než *koncovky*, protože Dobrovský neodděluje finální tvarotvorný sufix od sufixu tematického) *imperfect* (v Dobrovského smyslu):

	sg.	du.	pl.
1. os.	-ach, -ech, -ich	?	?
2. os.	?	-ašta, -ešta, -išta	?
3. os.	-aše, -eše, -iše	-ašta, -ešta, -išta	-achu, -echu, -ichu

Aoristní tvary *by, sta, poka se, zbi, ukry, vyple, jě, objě, počě* zařazuje mezi imperfekta s „holým“ kmenem („*haec [...] puram radicem continent*“) (SMETÁNKA 1939: 154).

Roku 1809 vydal Dobrovský *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (*Podrobnou mluvnici jazyka českého*) se záměrem popsat gramatiku češtiny jako u jiných klasických jazyků (řečtiny, latiny). V kapitole „*Bildung der vergangenen Zeit*“ vyložil pravidla tvoření **jednoduchých „zkrácených“ préterit** („*die einfachen kürzern Präterita*“):

	sg.	du.	pl.
1. os.	-ch	?	-chom
2. os.	?	?	?
3. os.	-0	?	-chu

Uvádí příklady sloves *bíti, minouti, stvořiti, milovati, nésti, běžeti a kázati*.

	sg.		du.		pl.	
1. os.	bich	nesech	?	?	bichom	nesechom
2. os.	?	?	?	?	?	?
3. os.	bi	nese	?	?	bichu	nesechu

Dobrovský neznal ještě préteritum asigmatické, nýbrž pouze se sykavkovým příznakem (asigmatický aorist *nese*, sigmatický aorist mladší *nesech*). Jednoduchá préterita má, kromě tvaru *vece*, za morfologický jev archaický, „*seit mehr als 250 Jahren veraltet*“, jenž byl plně nahrazen opsaným, složeným (ve vydání z roku 1809 „*umschrieben*“,

„zusammengesetzten“) čili perifrastickým (ve vydání z roku 1819 „periphrastischen“) préteritem (DOBROVSKÝ 1940: 175–177). Více se v této práci o jednoduchých préteritech nezmiňuje.

Po roce 1809 se Dobrovský soustředil na výzkum staroslověnštiny (viz dále), proto zmínky o staré češtině v korespondenci ubývají. V roce 1815 si všiml, že místo staročeského tvaru *nesech* má staroslověnština *nesoch*; opakuje svůj názor o jednoduchých préteritech *by*, *pi*, *je*, *da*, *sta* bez l-ového sufixu („*Praeterita simplicia sine l*“), jež sloužily k označení všech tří rodů („*die jemals zur Bezeichnung aller drei Geschlechter dienten*“) (SMETÁNKA 1939: 156). V Dobrovského archivu zůstaly nevydány autografy excerpt mj. o staročeském tvarosloví, jsou psány Dobrovským i jeho nejnadanějším žákem Václavem Hankou (SMETÁNKA 1939: 157), jenž pokračoval sice v poznávání jazyka staročeské literatury, ale již prizmatem vlasteneckoromantickým (viz dále).

Iniciačním textem moderní slavistiky je Dobrovského spis *Institutiones linguae slavicae* (*Základy jazyka staroslověnského*) z roku 1822. Materiálem mu byla církevní slovanština ruské redakce, čemuž odpovídá i grafika písmen. Vytvořil tvaroslovný obraz staroslověnštiny, jež bude sloužit filologům po celou první polovinu 19. století jako východisko k rekonstrukci, mnohdy spíše konstrukci systému staročeského.

V třetí jeho kapitole se věnuje výkladu konjugace staroslověnského slovesa („*verborum conjugatio*“), jež dělí do tří slovesných typů po dvou podtypech od každého, tj. celkem do 6 konjugací (převzal, ale transformoval Šafařík).

konjug. typ		zakončení inf.	zakončení prét.	inf. konjug. vzor	prét. 1. os. konjug. vzoru
I	A	-ти [ti]	-х [ch]	би-ти [biti]	би-х [bich]
	B	-ати [ati]	-ах [ach]	сла-ти [slati]	сл-ах [slach]
II	C	-ти [ti]	-ох [och]	нес-ти [nesti]	нес-ох [nesoch]
	D	-нѣти [nuti]	-нѣх [nuch]	минѣ-ти [minuti]	ми-нѣх [minuch]
III	E	-ѣти [ti]	-ѣх [ěch]	миѣ-ти [mijeti]	ми-ѣх [mijech]
	F	-ити [iti]	-их [ich]	твори-ти [tvoriti]	твор-их [tvorich]

(DOBROVSKÝ 1822: 520).

U jednotlivých konjugačních typů rozepisuje tvary pro 1., 2. a 3. os. sg., pl. i du., přičemž tvary duálu (chybně) rozlišuje podle rodovosti na tvary maskulina a feminima.

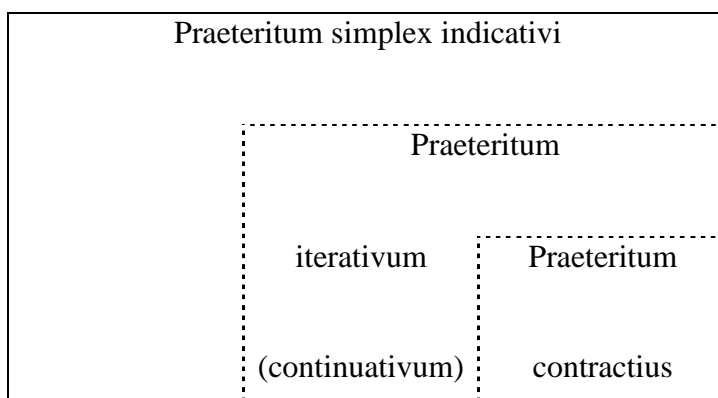
Dobrovský si je vědom rozdílu mezi tvary *бѹх* [bich] a *бѹах* [bijěch], a pojmenovává druhý tvar jako opětovací préteritum („*praeteritum iterativum*“) (DOBROVSKÝ 1822: 522). U slovesa *být* rozlišuje trojí préteritum, jež koresponduje s latinským systémem minulých časů:

	praeteritum I	praeteritum iterativum	praeteritum II
stsl.	бѹх	бѹах	бѹх
	fui	eram	factus sum
lat.	aorist	imperfektum	perfektum

(DOBROVSKÝ 1822: 535, 536).

Dále např. vypisuje paradigmata i sloves „výjimečných“, tj. atematických („*verba anomalia*“): *ямь* „jím“, *вѣмь* „vím“, *дамь* „dám“ a *имамь* „mám“, nebo častěji se vyskytujících ad. Uvědomoval si na základě textových pramenů minulostní ráz tvaru 1. os. sg. *uđ*, ale vykládá jej ve spise jako „**stažené préteritum**“ (*Praeteritum contractius*) z původního tvaru *uđox*. Z toto vyvozuje i pravidlo pro 3. os. pl. „*staženého préterita*“: „*contractius praeteritum, quod in prima persona singulari ox rejicit, in tertia plurali vero oua, non nisi y admittit*“, tedy: *uđoua* [idoša] > *uđy* [idu] (DOBROVSKÝ 1822: 564–565).

Dobrovského představa o morfologickém systému jednoduchého minulého času ve staroslověnině:

Až Šafaříkovou nápravou Dobrovského závažného omylu (viz dále) bude filologie 19. století schopna staroslověnský a staročeský systém slovesného tvarosloví opravdu zrekonstruovat.

2.3 Václav Hanka

Václav Hanka (1791–1861) byl blízkým spolupracovníkem Josefa Dobrovského, zprvu jedním ze studentů pražské univerzity, jež si Dobrovský vybral pro svůj historicko-filologický seminář, posléze jeho asistentem, jemuž „patriarcha slavistiky“ světil jednak seminární výuku církevní slovanštiny, ruštiny a staré češtiny, jednak hojný materiál staročeských literárních památek, zvláště soubor textů *Hradeckého rukopisu* (ŠIMEČEK 1995: 61). Roku 1817 vydal Hanka první díl „*památek 13. a 14. věku*“, jež nazval *Starobylá skládanie* (další díly následovaly roku 1818, tehdy dokonce dva díly, a po jednom v roce 1818 a 1820). Jako kriticky proklamovanou edici, do jaké míry kritickou je dalším tématem této práce, opatřil *Uvedením*, v níž velebí „*řeč naši*“, jež „*mezi slovanskými, mimo církevní nejdříve vzdělávána byla*“, a uvádí rozdíly „*staré grammatyky a jazyku vůbec od nového*“ (jak v *Úvodu* k edici poznamenal Josef Jungmann), vč. výkladu o staročeském tvarosloví. Z morfologie sloves zmiňuje Hanka duál, zaobírá se supinem a syntetickým préteritem (znaje jako jeho učitel, jemuž vzdává „*veřejné díky*“, jen jeden jednoduchý minulý čas).

Prostý minulý čas pro 2. a 3. os. sg. a pl. se podle něho tvořil od „*neurčitého způsobu*“ (tj. infinitivu) odsunutím infinitivní koncovky, „*vypuštěním -ti*“, u tvarů pro další osoby se přidávala konkrétní sada koncovek (týž názorrazil i Dobrovský, viz výše).

	sg.	du.	pl.
1. os.	-ch	?	-chom
2. os.	-0	?	-ste
3. os.	-0	?	-chu

Různých sloves vypisuje celkem šest: od *biti* je ***bich, bi, bichom, biste, bichu***, od *hnuti* je ***hnuch, hnu, hnuchom, hnuste***..., analogicky od dalších sloves *seděti, honiti, hledati* a *milovati*.

Načrtl část paradigmatu **opětovací formy** prostého minulého času.

	sg.	du.	pl.
1. os.	?	?	?
2. os.	-iše, -eše, -ieše	?	?
3. os.	-iše, -eše, -ieše	?	?

Konkretizuje u sloves *biti*: **biše**, *seděti*: **seděše**, *honiti*: **honieše**, *státi*: **stáše**; u tvaru zmiňuje variantu **běš**, zkracovanou v básních z rytmických příčin, a tvaru **vědě** prý bylo užíváno k vyjádření času minulého i přítomného: *jáz vědě* (HANKA 1817: XXV–XXVI).

Hanka ale vykládal tvoření jednoduchých minulých časů pouze na slovesech s otevřeným kmenem, k nimž snadno přistupuje finální sigmatický, resp. chiatický příznak. Vrátil se k této problematice ve své **mluvnici „podle Dobrovského“** z roku 1821, kde se ukázaly nejen v kapitolách o slovtvorbě a časování sloves jeho filologické limity, ale také snaha „občerstvovat“ fakta, tj. romanticky je domýšlet do **ideálních variant**.

Prostý minulý čas se prý tvořil od času přítomného, někdy budoucího dvojitým způsobem.

Tvar 2. a 3. os. sg. se tvořil u sloves „první formy“ (1. konjugace) „odvržením“ *ji* od 1. os. přítomného (*piji* > **pi**), nebo přidáním samohlásky *e*, končila-li 1. os. přítomného na samohlásku *u* (*vedu* > **vede**; *pletu* > **plete**), navíc „se podle pravidla proměňuje“ *h* > *ž* a *k* > *č* (*střehu* > **střeže**; *vleku* > **vleče**). Tvar 1. os. sg. se pak tvořil přidáním souhlásky *ch* ke tvaru 2. a 3. os. sg. minulého času (*pi* > **pich**).

Slovesa 2. třídy se pro tvoření dotyčných tvarů rozlišila podle „souzvučky“ (konsonantu) před *nu*: neměla-li *ji*, končila na samohlásku *u* (*minu* > **minu** > **minuch**); měla-li *ji*, přebírá východ sloves první formy (*stydnu* > **styde** > **stydech**).

U sloves ostatních konjugačních typů se minulý čas tvořil od neurčitého způsobu (infinitivu) vypuštěním *-ti* (tentýž výklad jako v *Uvedení*) (*hořeti* > **hoře** > **hořech**; *honiti* > **honi** > **honich**; *kázati* > **káza** > **kázach**; *milovati* > **milova** > **milovach**).

„Opětavá a prostá slovesa“ mívaly v minulém čase pro 2. a 3. os. sg. zakončení *-áše* (**býváše**, **zváše**, **spáše**).

Prostý minulý čas řadí Hanka jako náležitý prostředek spisovného standardu nové češtiny tam, kde „novější Čechové pomáhají si[,] i kdeby prostý státi měl, opsaným minulým časem“. Pozitiva zastaralého času vidí Hanka v délce, která je výhodnější než tvar „opsaného minulého času“, „který zvláště v básnictví vadí, ujímaje rčení jadrné krátkosti“ (HANKA 1821: 137–138).

Pro sloveso *býti* dokonce vytvořil v kapitole o časování sloves vlastní paradigma, jež chaoticky srovnával se (pseudo)staročeskými tvary.

	1. minulý čas (stč.)			opětovací forma 1. min. času (stč.)			„2.“ minulý čas (stč.)			minulý čas (nč.)	
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.	sg.	pl.
1. os.	běch	běchva, běchova (m.); běchvě, běchva (f.)	běchom	?	?	?	bych	?	bychom, bychme, bysme bychomy	bych	bychom, bychme, bysme
2. os.	bě	běsta	běstě	běše, bíše, běješe	?	?	by	?	byšte	bys	byste
3. os.	bě	běstě	běchu, běša	běše, bíše, běješe	?	?	by	?	bychu, byša	by	by

Duálové tvary prvního minulého času se prý specifikovaly v první osobě podle rodovosti, což se přičítá systému jednoduchých préterit, jenž rodovost nezohledňoval.

Připomíná s odkazem na paragraf slovo tvorbu tvoření prostých minulých časů jiných sloves (HANKA 1821: 209–210).

V dalším vydání své mluvnice rozhojňuje ještě duálové tvary (srov. výsledné paradigma); rozepisuje tvoření prostého minulého času u dalších sloves a odkazuje na „zastaralé formy českého slovesa“ od Josefa Franty Šumavského, dalšího Dobrovského studenta (HANKA 1831: 177).

	1. minulý čas (stč.)			opětovací forma 1. min. času (stč..)			„2.“ minulý čas (stč.)			minulý čas (nč.)	
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.	sg.	pl.
1. os.	běch	běchva, běchova (m.); běchvě, běchva (f.)	běchom	?	?	?	bych	?	bychom, bychme, bysme bychomy	bych	bychom, bychme, bysme
2. os.	bě	běsta, běstá	běstě, běstíe	běše, bíše, běješe	?	?	by	?	byšte	bys	byste
3. os.	bě	běstě	běchu, běša	běše, bíše, běješe	?	?	by	?	bychu, byša	by	by

Hankou vydaná *Starobylá skládanie* uvádí vedle jiných staročeských památek (*Dalimilovy kroniky, Kroniky trojánské a Rukopisu královédvorského*) **Jan Nejedlý** jako texty s častým užíváním jednoduchého minulého času, pro něž má názvy „*die halbvergangene Zeit*“, „*das einfache (nicht zusammengesetzte, mit dem Hülfsworden nicht umschriebene) Präteritum*“. Vypisuje paradigmata jednoduchých minulých časů tvořených přímo z infinitivu, tj. pouze od sloves s otevřeným kmenem, končícím na vokály *u, a, e* nebo *i*. Opětovací forma („*die wiederholende oder iterative Form*“) se prý tvořila jen u 2. a 3. os., nejspíše jen sg., o ostatních číslech se nezmiňuje (NEJEDLÝ 1830: 142–143). Vliv na to měla totožná koncovka staročeského imperfekta a aoristu, rozdíl mezi nimi byl v kmeni, což ale ani Dobrovský nepostřehl.

	jednoduché préteritum			opětovací forma		
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.
1. os.	-ch: -uch, -ach, -ech, -ich)	-va (m.); -vě, -vie (f., n.)	-chom: -uchom, -achom, -echom, -ichom; -chme: -uchme, -achme, -echme, -ichme			
2. os.	-0: -u, -a, -e, -i, -a	-ta (m.); -tě (f., n.)	-šte: -ušte, -ašte, -ešte, -ište; -ste: -uste, -aste, -este, -iste	-aše, -áše, -eše, -iše, -ieše	?	?
3. os.	-0: -u, -a, -e, -i, -a)	-ta (m.); -tě (f., n.)	-chu: -uchu, -achu, -echu, -ichu	-aše, -áše, -eše, -iše, -ieše	?	?

	jednoduché préteritum			opětovací forma		
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.
1. os.	stach	(stava /m./); (stávě, stávie) /f., n./)	stachom			
2. os.	sta	(stata /m./; (statě /f., n./)	stašte, staste	stáše	?	?
3. os.	sta	(stata /m./; statě /f., n./)	stachu	stáše	?	?

Je příznačné, že nic z toho neuvádí Nejedlý ve své mluvnici z roku 1809, v níž pouze lakonicky poznamenává, že tento morfologický čas je velmi dlouho zastaralý, „*längst veraltet*“ (NEJEDLÝ 1809: 1904). Gramatikové se sice začali více zajímat o historické pozadí češtiny, ale zůstali, jak dosvědčují Hankovy a Nejedlého poučky často v chaotických spekulacích o tvarech, často nedoložených (např. rozlišování rodovosti u duálových tvarů). Mohli bychom je nazývat např. **ideálními variantami**, které mají v sobě zakódované více vlasteneckoromantického cítění než kritické filologické práce.

2.4 Josef Franta Šumavský

Josef Franta Šumavský (1796–1857) se účastnil českého vlasteneckého života od studií na pražské univerzitě, odkud po vzoru jiných studentů zběhl do Dobrovského semináře, kde ho „patriarcha slavistiky“ seznamoval s gramatikou staroslověnštiny, resp. její ruské redakce (církevní slovanštiny) a sánskrtu a kde ho Hanka vyučoval jazykům jihoslovanským (KAŇÁK 1975: 42–43).

V roce Dobrovského úmrtí (1829) vydal *Zastaralé formy českého slovesa*, aby zaplnil „mezerky“ v odborné literatuře, „aby zpytatele a milovníky jazyka našeho pozornost více ještě na staré spisy“ obrátil. V předmluvě hodnotí nedostatečné výsledky dosavadního výzkumu historické morfologie: „Od času vydání starobyklých skládání (1818) a Hankovy mluvnice (1822), kde o zastaralých formách jednáno, dílem sem tam cosi nového se objevilo, dílem lépe se poznalo, nežli tamto a kdekoli jinde zvláště o slovesu vyloženo se nachází. Ani slavného Dobrovského [...] mluvnice nářečí staroslovenskocírkevního ([...] 1822) uspokojujícího o zastaralých formách ponaučení nám nepodává.“ (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1829: [5–6]).

Frantova monografie je rozčleněna do dvou částí tematicky podle dvou forem, kterých „juž Hus, najda, že silně zanedbávají se mezi lidem, skoro zcela opustil“. V prvním oddílu se Franta zabývá dvojným číslem a v druhém, rozsáhlejším pak staročeským časováním.

Sveden doklady v *Rukopise královédvorském* odmítá Dobrovského zjištění o morfému *še*, která v tvarech starého minulého času „udává trvání“, a předjímá rozbor historických časů závěrem, že rozdíl mezi tvary *pita* a *pitáše* a jeho variantou *pitášeť* je analogický k pouhým variantám jednoho času, v ukázce přezenta (*je = jest = jest’*). Frantův text je zatížen spekulacemi o vývoji jednotlivých tvarů a jejich přechodnými variantami. Např. tvar *bychu* vznikl buď zkrácením z tvaru *bych* analogicky k přítentu slovesa *moci*: *může* > *můž*, nebo z tvaru *bychem* (*bychom*, *bychum*) jako *móžeť* > *móže*. Vývojovou změnu sigmatického příznaku v chiatický vykládá opačně („v 2. osobě nezachovalo se *ch*, ale jen z něho pošlé *s*“) (srov. VEČERKA 2006: 185). Správně ale traktuje vznik církevněslovanského tvaru *byst* z původnějšího tvaru *by* převzetím koncovky z přítentu (srov. VEČERKA 2006: 186). Vytváří „celý obrazec“ jednoduchého minulého času čtyř sloves (*býti*, *dáti*, *znáti* a *nésti*).

sg.	1. os.	bych, bychu, bysem	dach, dachu, dasem	znach, znachu, znasem	nesech, nesechu, nesesem
	2. os.	*bychoš, byssi, *byšeš, *byšeš, byše, by	*dachoš, *dassi, *daseš, *dášeš, dáše, da	*znachoš, *znassi, *znaseš, *znášeš, znáše, zna	*nesechoš, *nessesi, *neseseš, *nesešeš, neseše, nese
	3. os.	byšet', byst', byše, by	dášet', dast', dáše, da	znášet', znast', znáše, zna	nesešet', nesest', neseše, nese
du.	1. os.	bychova, bychva, bysva	dachova, dachva, dasva	?	?
	2.os.	bysta	dasta	znasta	nesesta
	3.os.	bystá	dastá	znastá	nesestá
pl.	1. os.	bychomy, bychome, bychom, bychme, bysme	dachomy, dachome, dachom, dachme, dasme	znachomy, znachome, znachom, znachme, znasme	nesechomy, nesechome, nesechom, nesechme, nesemesme
	2. os.	bychte, byste, byšte, byšete	dachte, daste, dašte, dášte	znachte, znaste, znašte, znášete	nesechte, neneste, nesešte, nesešete
	3. os.	bychút', bychú, byšá	dachút', dachú, dášá	znachút', znachú, znášá	nesechút', nesechú, nesešá

(Poznámka: * = tvary Frantou označené za hypotetické, nedoložené)

Krátké a dlouhé tvary (*by, byše; da, dáše; zna, znáše; nese, neseše*) jsou ekvivalentní, označují též čas; tvoření minulých časů viděl pouze ve vztahu k vidu (aspektotemporálně), nedomyslel ještě rozdíl mezi hlavním a vedlejším minulým dějem, jež totéž sloveso vyjadřovalo ve staré češtině i morfologicky (aoristem vs. imperfektem) (viz výše).

Jednotlivým časům ve staré češtině přikládá pevnou funkci ve vyjadřování základních časů, proto odmítá zaměňovat užívání minulého času složeného namísto krátkého. Slovesný systém češtiny (staré i nové) dělí do osmi morfologických časů:

	čas	vyjadřuje	tvoří se	stč.	nč.	lat.
1.	nynější / přítomný (<i>tempus praesens</i>)	děj nyní trvající	ze slovesa trvání majícího	uznávám		agnosco
2.	minulý neouplný / minulý první (<i>tempus praeteritum imperfectum</i>)	děj minulý, ale neouplný čili neukončený	ze slovesa trvání majícího	uznávach	uznával sem	agnosce- bam
3.	minulý konečný / netrvanlivý / minulý druhý (<i>auristos</i>)	konec děje netrvanlivého nebo delšího činění v minulosti	ze slovesa ukončujícího / trvání nemajícího	uznach	uznal sem	agnovi
4.	minulý úplný / minulý třetí (<i>tempus praeteritum perfectum</i>)	nynější trvání po skonání	složenou formou	uznal sem, uznalý sem, uznáno mám; v nč. znám, sedím tolik co mám poznáno, sem posazen		agnotum sum
5.	minulý prošlý / minulý čtvrtý (<i>tempus praeteritum plusquam perfectum</i>)	minulé trvání po skonání	vezdy [= vždy] složenou formou slovesa ukončujícího, trvání nemajícího	bjech uznal, uznalý, uznáno	byl sem uznal, uznalý, uznáno	eram agnitum
6.	budoucí trvanlivý / budoucí první (<i>tempus futurum durativum</i>)	trvání v budoucnosti	složenou formou slovesa trvání majícího	budu uznávati		ero agnoscens
7.	budoucí konečný / netrvanlivý / budoucí druhý (<i>tempus futurum aoristicum</i>)	čin trvanlivý nebo konec delšího činění v budoucnosti	složenou formou slovesa ukončujícího	uznám		agnoscam, agnovero
8.	budoucí prošlý / třetí	minulost v budoucnosti	složenou formou	uznal budu, uznáno mítí budu; umřel budu, umrlý budu		agnotum habebo; mortus ero

(FRANTA ŠUMAVSKÝ 1829: 18–21)

Franta Šumavský rozlišuje na příkladu *uznávach* a *uznach* tvary dvou samostatných časů; *uznávach* je pro něho **imperfektum** a *uznach* **aorist(os)** („*náš nynější aorist /čas minulý druhý/*“). Rozdíl v jejich tvoření spatřuje (zčásti správně) od aspektu slovesa, tj. analogií k řeckému a latinskému slovesu. Frantův poměrně zásadní objev v pochopení systému minulých časů ve staré češtině zůstal opomenut, ačkoliv překonal Dobrovského názor o imperfektu a jeho opětovací formě (viz výše) jako o jednom minulém času. Současná jazykovědná bohemistika přiřkla toto prvenství Šafaříkovi (srov. PLESKALOVÁ 2007: 123).

V poznámkách, tzv. *Příznamech*, doplňuje Franta Šumavský svůj morfoložický výklad a opravuje údajné chyby ve *Slovu o pluku o Igorově a Rukopisech královédvorském*, jež „*od spisovatelů samých pocházejí nebo pozdějším přepisováním se nadělali* [sic!]“. Frantovy opravy jsou však často neústrojně jako např. v básni *Róže z Rukopisu královédvorského*.

transkribované znění původního nálezu	Frantova úprava znění původního nálezu	Hankův překlad
<i>Ach ty róže, krásná róže!</i>	<i>Ach ty róže, krásná róže!</i>	<i>Ach ty růže, krásná růže!</i>
<i>čemu si raně rozkvetla,</i>	<i>čemu raně rozkvetěše (rozkvetechoš),</i>	<i>čemus raně rozkvetla,</i>
<i>rozkvetavši pomrzla,</i>	<i>rozkvetavši pomrže (pomrzechoš),</i>	<i>rozkvetavši pomrzla,</i>
<i>pomrzavši usvědla,</i>	<i>pomrzavši usvjede (usvjedechoš),</i>	<i>pomrzavši usvadla,</i>
<i>usvědevši opadla?</i>	<i>usvjedevši opade (opadechoš)?</i>	<i>usvadnuvši opadla?</i>

Franta sice nahrazuje děj završený bez trvání do současnosti aoristem, ale volí vedle správného „krátkého“ tvaru *opade* i nezkrácený (fantaskní) tvar *rozkvetěše* místo správného *rozkvetete* (v *Dalimilově kronice* doložen tvar *prokvetete*, srov. GEBAUER 1958: 138), jež však v paradigmatu eviduje, ale považuje takové tvary za příliš zkrácené.

Vypisuje další údajné prohřešky proti původnímu staročeskému užívání časů a připisuje vlastní variantu:

báseň z <i>RK</i>	transkribované znění původního nálezu	Frantova oprava
<i>Oldřich</i>	<i>tichými slovesy hovořili</i>	<i>tichými slovesy hovořichú</i>

<i>Záboj</i>	<i>ty uchváti moju drahú, předrahučků a otnese, ach, u hrad</i>	<i>ty uchváticheš moju (drahú, předrahučků) a otneseš(, ach,) u hrad</i>
	<i>ký slovy i pěniem bieše pohýbal</i>	<i>ký slovy i pjením pohýbáše</i>
	<i>i v dědiny vrátila se byvší blahost</i>	<i>i v dědiny vrátíše se blahost</i>
	<i>dařili</i>	<i>dařichú</i>
<i>Jaroslav</i>	<i>zabili</i>	<i>zabichú</i>
	<i>lzali</i>	<i>lzachú</i>
	<i>posula</i>	<i>posuše</i>
	<i>sílil</i>	<i>síli / sílist' / sílišet / sílíše</i>
	<i>vzezvučali</i>	<i>vzezvučachú</i>
	<i>uderili</i>	<i>uderichú</i>
<i>Jahody</i>	<i>čemu si bol zdělo</i>	<i>čemu ty bol zděše</i>

(FRANTA ŠUMAVSKÝ 1829: 23–25)

Franta Šumavský sice konstatoval asi jako první, že formy imperfekta a aoristu v *Rukopisu královédvorském* jsou odlišné (srov. PLESKALOVÁ 2007: 123), ale argumentačně vycházel často buď paradoxně z jiných tvarů v dotyčném *Rukopisu*, nebo z vlastní představy o staročeském slovesném systému, méně již ze znalostí církevní slovanštiny nebo (také místy problematické) Hankovy edice *Starobylá skládanie*. Frantovým záměrem nebylo zpochybnit pravost *Rukopisů (Libušin soud čili Rukopis zelenohorský sám* v roce 1840 vydal), nýbrž filiací dospět k ideálním variantám.

Zajímavá je i další intertextualita Frantova spisu o staré češtině, v níž je shledávána příbuznost k řečtině, jež stojí ve vlastenecké hierarchizaci nejvýše jako jazyk nejdokonalejší. V poznámce o slově *forma* v názvu své práce jej Franta Šumavský neoterizuje, fantaskně etymologizuje a komparuje (např. řec. *λύκος* [lykos] > *vlukos* > *vlk*) ve výsledný neologismus *tvorma*. Spis je protkán fantaskními hypotézami o příbuznosti antické civilizace se slovanskou, lituje, že se Řehoř Daňkovský ve svém díle, v němž prý zrekonstruoval jazyk starých Slovanů v době homérské, morfologii duálu a sloves vůbec nevěnuje (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1829: [7]). Doporučuje užít k potencionálnímu překladu starých literárních památek do „mluvy staročeskoslovanské“, jak v *Domněnce o zčeštění Homéra* v roce 1827 napsal Antonín Liška, tvary uchu líbivější, estetičtější. Např. pro 2. os. sg. jsou z těchto důvodů melodičtější *nesechoš* nebo *nesechoši* (únosné dvě sykavky *s*, *š*) než kakofonické

neseseš, neseseši, nesešeši nebo *nesessi* (neúnosné tři sykavky) (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1829: 18). O grécizaci v českém národním hnutí je více pojednáno v kapitolách o překladu, srov. LEVÝ 1996: 140–141).

V souvislosti s objevováním antických vazeb češtiny se pěstovalo srovnávací studium jazyků, ve 20.–50. letech 19. století plnily takové studie přední vlastenecké časopisy (LEVÝ 1996: 113). Ve studii *Přirovnání českého slovesa k latinskému* z roku 1845 se snažil Franta Šumavský dokázat Jungmannův postulát, že „*slovenská [= slovanská] řeč krásou a vyjádřením nad řeckou a latinskou jest*“, se zdůrazněním právě druhé z dvojice výroku (vyjádření a latinská řeč). Franta připomíná příbuznost obou jazyků, řečtiny a němčiny již laickým srovnáním slov, např. řadou substantiv *mater* – μήτηρ [métér] – *máteř* – *Mutter*, ale odmítá, že by pouze slovanské jazyky přejímaly slovní zásobu od jiných jazyků. Považuje slova *oltář, lucerna, forma* za původně slovanské; německé *Boden* je latentní slovanské slovo *půda* < *póda* = *to, co je pod* < kořen *po-, pa-* (jako *spodek, pád, pata...*); latinské sloveso *auscultō, auscultāre* „vyšetřovat poslechem“ < *ausculus*, analogicky *oculus* „oko“ < *ocu* = *oko*, pak: *auscu* = *ouško* atd. I vztah latinského slovesa je údajně těsnější, než by se mohlo na první pohled zdát. Sloveso *dissipō, dissipāre* má základ v latině nedoloženém slovesu *sipo* (až sem správně, srov. PRAŽÁK – NOVOTNÝ – SEDLÁČEK 1955: 423), tvar *sipao* je ovšem pochybný. Stažený tvar latinského konjunktivu pluskvamperfekta *sipasset* prý nevznikl kontrakcí, nýbrž je ve skutečnosti slovanským zakončením *-aše*, které „z *ch* povstalo, *to Slovan dobře ví*“ (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1845: 34). Sigmatický příznak přiznává i iterativům *sypati*, od kterých se ale imperfektum začalo tvořit až v pozdní fázi, v době ústupu a zániku jednoduchých minulých časů (srov. *Gesta Romanorum*, 1473: *prvého sem viděl, an jí piesek morský tak chtivě, až mu s obú stranú ven se sypáše*).

	lat.	slov.	lat.	slov.
	sg.		pl.	
1. os.	siparem	sypachem, sypajem, sypach	siparemus	sypacheme
2. os.	sipares	sypacheš, sypaješ	siparetis	sypachete
3. os.	siparet	sypachet	siparent	sypachút

(Re)konstruuje původní slovanské tvarosloví podle latinského pouhým zvukovým sblíživáním (totéž činil např. středoškolský učitel František Šír v řečtině – *tósson laon* = *takové lajsko*, LEVÝ 1996: 141).

Řecká kultura se stala spolu s latinskou jedním z pilířů euroatlantické civilizace a řečtina jazykem vědy a kultury *longue durée*. Přetrvala jako úřední jazyk byzantské říše ještě dlouho po zániku antického římského impéria a ovlivnila tak prostřednictvím misie křesťanských věrozvěstů vývoj slovanských jazyků a kultivovala spolu s latinou všestranně vzdělaného člověka ještě v 1. polovině 20. století. Humanistická tendence zohledňovala zásadnější seznámení s řečtinou na pozdněstředověkých univerzitách, přičemž se vlny těchto tendencí s různou silou opakovaly i v rakouském školství středním a vysokém ve sledovaném období českého národního hnutí 1. poloviny 19. století. Příznačné jsou v tomto ohledu vzpomínky Franty Šumavského na „*nového profesora latiny a řečtiny, přísnějšího ostatních*“ (KAŇÁK 1965: 50).

V úvodu *Příspěvků k lepšímu poznání slovanského slovesa a jeho poměru ke greckému* z roku 1851 apeluje na řecké duchovní hodnoty. Nestačí, „*aby slovanský národ jen počtem jiné převyšoval; onť musí vzděláním ducha svého ne-li nad ně vyniknouti, aspoň se jim co nejdříve vyrovnati hleděti.*“ Na vlnách panslavismu jsou nesené věty, že „*řízením jeho [dárce, tj. Boha] zachovali Slované od nepamětných časů až do nynějška jeden jazyk, který ve svých nářečích jen opravy potřebuje, aby celému národu beze vší obtížnosti stal se srozumitelným.*“ (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851b: 42). Vzorem pro slovanská nářečí (tj. jazyky) je mu staroslovanský jazyk, jímž jsou psány památky i staročeské. „*Staroslovanské vdoby*“ (= tvary, podoby) zvláště ve slovese si prý ponechali Lužičtí Srbové a Jihoslované „*ve své mluvě až dodnes*“: *stěhovach, stěhováše*, tj. jednoduchý minulý čas (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851b: 43). Neporozuměním staroslověnské gramatické „*pošly škodné zmatky a nedostatky ve všech nářečích*“. Mezi chyby patří např. výklad tvaru *kupovach* „*jednou jako imperfekt, a po druhé aorist*“ pouze podle existence nebo absence chiatického příznaku (převzato ze Šafaříkovy studie z roku 1847). Slovanský aorist má podle něho stejná pravidla pro tvoření jako obojí řecký aorist, jak první (tj. sigmatický), tak i druhý (asigmatický), jenž „*udává dobu, kde se něco právě ukončilo*“, oproti imperfektu, který udává „*dobu, kde se právě něco dělo*“ (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851b: 47). Hlavní rozdíl v tvoření toho kterého jednoduchého času nespočívá v koncovkách, nýbrž v infinitivech: z *otvoriti* se tvoří aorist pro 2. a 3. os. sg. jako *otvoriše* a z *otvěrati* imperfektum pro tytéž gramatické kategorie jako *otvěraše*. Ale tvar *děla* má pouze za „*otřenou vdobu*“ tvaru imperfekta *dělaše* (FRANTA 1851b: 53), dokládaje (i domněle) staročeskými a staroruskými památkami (*Rukopisy královédvorským a zelenohorským, Alexandreidou, Dalimilovou kronikou, Slovem o pluku Igorově, Nestorovým letopisem* ad.).

Vývojové paradigma aoristu od infinitivu slovesa „*děje ukončeného*“ *podati*:

	sg.	du.	pl.
1. os.	podach(m) > podach	podachova > podasva; podachva > podasvě	podachmy > podachme > podachom, podachmo
2. os.	podassi > podaše(š) > podaše > poda	podasta > podachta, podastě > podachtě	podaste > podachte
3. os.	podast' > podašet' > podaše > poda	podasta > podachta, podachtě	podachuť > podachu > podaša

Vývojové paradigma imperfekta od infinitivu slovesa „*děje ukončeného*“ *dělati*:

	sg.	du.	pl.
1. os.	dělachm > dělach	dělachova > dělasva; dělachově > dělasvě	dělachmy > dělachme > dělachom, dělachmo
2. os.	dělassi > dělaše(š) > dělaše > děla	dělasta > dělachta, dělastě > dělachtě	dělaste > dělachte
3. os.	dělast' > dělašet' > dělaše > děla	dělasta > dělachta, dělastě > dělachtě	dělachuť > dělachu > dělaša

Dalším problémem, který se i v této studii projevuje, je nespolehlivý textový materiál, Franta Šumavský např. hodnotí tvar 2. os. sg. *bysi* jako správný, opíraje se o doklady z *Rukopisu královédvorského* (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851b: 50). Rozdíl mezi tvary *bě* a *by* vidí správně v jejich užití (*bě* jako latinské imperfektum *erat* nebo řecké imperfektum ἦν [én] „byl“, *by* jako řecký aorist nebo latinské perfektum *fuit*), nikoliv ve způsobu tvoření (obojí původně aorist, srov. VEČERKA 2006: 187).

Vlasteneckoromantickými utopiemi o panslovanském národu, jenž má být obrozen návratem ke staroslověnským tradicím, jsou prosyceny také čtyři „*půlaršíky dílka*“ *Jazyk slovanský čili Myšlenky o všeslovanském písemném jazyce*, jež vydával Franta Šumavský v průběhu roku 1851. V „*nářečí pravoslavné církve, ve kterém první apoštolé slovanští evangelium zvěstovali*,“ se prý zachovala „*největší dokonalost, nejráznější určitost*“, ve zbylých čtyřech nářečích slovanských (v českém, polském, ruském a jihoslovanském) „*buď tady, buď tam se otřela a zanedbala, takže, ačkoli každé slovanské nářečí každému evropskému jazyku se vyrovná, přece ve mnohé případnosti při určování ponětí často všecka pozadu za tímto pátým ostávají*“. Znalost staroslověňštiny má být pro všechny slovanské

spisovatele základní vzdělaností, Franta Šumavský počítá i se zavedením jazyka a jeho písma cyrilice do škol, uvažuje nad všeslovanskými novinami a slibuje, že od roku 1852 bude vycházet *Všeslovanský slovník*. Slovanská „nářečí“ od sebe divergují v gramatice, jež už tak pokažená je, „*mluvíme, jen že jaksi pokaženě, a sice každý kmenovec jinak pokaženě,*“ což se projevuje v „*některých případnostech vdoby časoslovní*“. Žádné slovanské nářečí prý nemůže různými morfologickými časy odstínit jemné nuance děje tak jako staroslověnština, jež se v užívání imperfekta, aoristu, perfekta a plusquamperfekta řídí podle přísných pravidel jako klasická řečtina. Nejblíže v hierarchii jazyků k staroslověnštině stojí jazyky jihoslovanské, které „*tyto časoslovní sice z nejvěčší části ještě zachovaly, ale už je míchají, neznajíce přísného rozdílu jejich významu*“ (FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851a: 3–4).

Paradigma imperfekta (re)konstruovaného všeslovanského jazyka:

	sg.	pl.
1. os.	kupovach	kupovachom
2. os.	kupovaše	kupovaste
3. os.	kupovašet ²	kupovachut ²

Paradigma aoristu (re)konstruovaného všeslovanského jazyka:

	sg.	pl.
1. os.	kupich	kupichom
2. os.	kupi	kupiste
3. os.	kupi	kupiša

Ke gramatice všeslovanského jazyka připravil ukázky z četby (*Ostromirovo evangelium, Žitije Grigora papy rimskaago* aj.) i didaktické úlohy k procvičování „spojování v celých sadách“: *u nas **běsta** dva dobra člověka; **pridechom** ke dvěma dobroma člověkoma; čto **glagolaste** o toju dvoju dobru člověku?* atd. Vypisuje repertoár 31 různých „časoslov“ od tří infinitivů slovesa dokonavého, opětovacího a opakovacího, aby dosvědčil bohatost všeslovanštiny: *vyhazovati, vyházeti, vyhoditi, vyhazuje, vyházej, vyhod', vyhazujíc, vyházejíc, vyhodíc, vyhazuju, **vyhazovach, vyházzech, vyhodich**, vyhazoval, vyházal, vyhodil, vyhazoval jsem, vyházal jsem, vyhodil jsem, vyhazoval běch, vyházal běch, vyhodil běch, vyhazoval bych, vyházal bych, vyhodil bych, byl bych vyhazoval, byl bych vyházal, byl bych vyhodil, vyhazovati*

budu, vyházím a vyhodím (FRANTA 1851a: 31–33). Franta Šumavský tak dospěl k ideálnímu invariantu ideálního jazyka.

2.5 Pavel Josef Šafařík

Rovnocennost Slovanů se starověkými národy Řeků, Římanů, Germánů i Keltů vyplývá z teze o autochtonnosti Slovanů v Evropě (dnes nahrazené teorií migrační), již vyslovil a dokazoval **Pavel Josef Šafařík** (1795–1861) ve svých *Slovanských starožitnostech* (1842). Teorii německé historické školy o Slovanech jako o nehistorickém národě, jehož hordy se přihnaly, nemajíce vyšší kultury, do Evropy z asijských stepí, vyvracel argumenty povýtce filologickými. Rozšířil pramenný základ založený na osvícenské kritice o vlasteneckoromantické prvky, a stal se tak Dobrovského nástupcem (nikoliv epigonem) ve slavistice (HAVLÍKOVÁ 2007).

Různými analogiemi k staroslověnštině (resp. církevní slovanštině) jsou vedeny i Šafaříkovy filologické práce o staré češtině. Spolu s Františkem Palackým vydal roku **1840** jazykový komentář k edici (i domněle) nejstarších českojazyčných textů *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*. V rozboru *Rukopisu zelenohorského*, resp. *Libušina soudu* (*Libuša's Gericht*) vyložil svůj názor o dvojakém préteritu (*das doppelte Praeteritum*). První variantě přikládá význam minulého dění jednorázového (*der einfachen Handlung*), druhé pak dění „neukončeného“ (*der fortgesetzten Handlung* čili *das Praeteritum actionis continuatae* /latinský pojem si vypůjčil od Dobrovského/). K prvnímu typu uvádí příklady *počie, počiechu a slyše, slyšeste*. Druhému typu přičítá ve staročeské mluvě (*die altböhmsche Mundart*) širší uplatnění. 3. os. sg charakterizuje výraznou, ze staroslověnštiny zděděnou ja(ť)-ovou slabikou (graficky *ѣ* nebo *я*), uváděje příklady konkrétních tvarů: *rozvlajaše, rozmysliechom*, přičemž druhé sloveso je mu podnětem k textologickým úvahám, zda přepisovat jako *e / a*, nebo *ie / ia*, a kloní se k druhé možnosti: *činieše, pustiaše, řeviech, mluviech, tepíše, jedieše, klekniechu* (mnoho z nich cituje z Hankovy edice *Starobylych skládání*). Slabiku *še* prý přibírají i některá jednorázová préterita: *rvaše, dodaše* apod. Výklad slovesného časování je velmi nepřesný, opřený kromě nejstarší české věty v donační listině litoměřického kláštera (*die Leitmeritzer Stiftungsbrief*) o *Rukopis zelenohorský*, zlomek evangelia sv. Jana a glosy *Mater verborum*, tj. falza z 19. století (ŠAFAŘÍK – PALACKÝ 1840: 78–79).

Jako filologický úvod k prvnímu dílu reprezentativního *Výboru z literatury české* v roce **1845** vyšla Šafaříková syntetizující studie *Počátkové staročeské mluvnice*. Časování staročeského slovesa, „jehož *oustrojí, řeckému a latinskému podobné*“, považuje za „*mnohem složitější a zavítější*“ než u jazyků románských. K pochopení časování sloves „časoslova“ rozděluje „*podlé příznakův* [= kmenotvorných přípon] *v přítomném a minulém*

času oznamovacího způsobu [sic!], pak v neurčitém způsobu se jevících“ do šesti slovesných tříd.

„Příznak minulý“ pro jednotlivé třídy vypadá následovně:

slovesná třída										
1.		2.	3.			4.	5.		6.	
A	B		A	B	C		A	B		
1. os.sg.	bi-ch	nes- ech	vi- nuch	zř-ěch	um- ějch	boj- ach	tvoř- ich	or-ach	voř-ach	miř- ovach

Mezi „časoslova“ „uchylující se více méně od pravidelného časování většiny časoslov našich“ řadí slovesa *jesm, věm, jěm, imam, dam, chocu, idu* a *jedu* (a jejich odvozeniny). U slovesa *jesm* „jsem“ rozlišuje jednotlivé slovesné tvary podle tří kmenů, zná dva časy polominulé:

	polominulý I			polominulý II		
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.
1. os.	bějách, bjách, bjéch	bějáchova, bějáchově, bjéchova, bjéchva...	bějáchomy, bjéchomy, bějáchom, bjéchom, bějáchme, bjéchme	budjách, budjéch...	budjáchova, budjáchově	budjáchomy, budjáchom, budjáchme
2. os.	bějáše, bjáše, bjěše	bějásta, bějástě	bějáste	budjáše	budjásta, budjástě	budjáste
3. os.	bějáše, bjáše, bjěše	bějásta, bějástě	bějáchu	budjáše	budjásta, budjástě	budjáchu

a dva časy minulé:

	čas minulý I			čas minulý II		
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.
1. os.	běch	běchova, běchva, běchvě	běchomy, běchom, běchme	bych	bychova, bychva, bychvě	bychomy, bychome, bychom, bychme
2. os.	bě	běsta, běstě	běste	bysi, bys, by	bysta, bystě, by	byste
3. os.	bě	běsta, běstě	běchu	byst', by	bysta, bystě, by	bychu, by

Tvar *bějech* vykládá přehlasováním z *bějách*, tvar *bjéch* pak zkrácením z *bjéjech*, dokládaje historické „vyvinutí“ na pseudostaročeských textech *Rukopisů a evangelia sv. Jana*. Význam prvního minulého času srovnává s latinským perfektem aktiva (*běch = fui* „byl“), druhého minulého času pak s latinským perfektem pasiva (*bych = factus sum* „bylo učiněno, stalo se“). Kratší tvary popisuje jako výsledky průběžného zkracování: *bysi > bys > by* (ŠAFAŘÍK 1845: 89–93). Např. u paradigmatu polominulého času (vlastně imperfekta) i minulého času (vlastně aoristu) dospěl Šafařík blíže než kdo z romantických filologů předtím k současnému stavu bádání:

	čas polominulý (podle Šafaříka)			imperfektum (podle Komárka)		
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.
1. os.	nesjách, nesjéch	nesjáchova, nesjáchva, nesjáchve	nesjáchomy, nesjáchom, nesjáchme	nesiech	nesiechově, nesiechova	nesiechom, nesiechme, nesiechmy
2. os.	nesjáše	nesjásta, nesjástě	nesjástě	nesieše	nesiešta	nesiešte
3. os.	nesjáše	nesjásta, nesjástě	nesjáchu	nesieše	nesiešta	nesiechu

	čas minulý (podle Šafaříka)			aorist sigmatický mladší (podle Komárka)		
	sg.	du.	pl.	sg.	du.	pl.
1. os.	nesech	nesechova, nesechva, nesechvě	nesechomy, nesechom, nesechme	nesech	nesechově, nesechova	nesechom, nesechme, nesechmy
2. os.	nese	nesesta, nesestě	neseste	nese	nesesta, nesešta	neseste, nesešte
3. os.	nese	nesesta, nesestě	nesechu	nese	nesesta, nesešta	nesechu

(ŠAFARÍK 1845: 97; KOMÁREK 2012: 248).

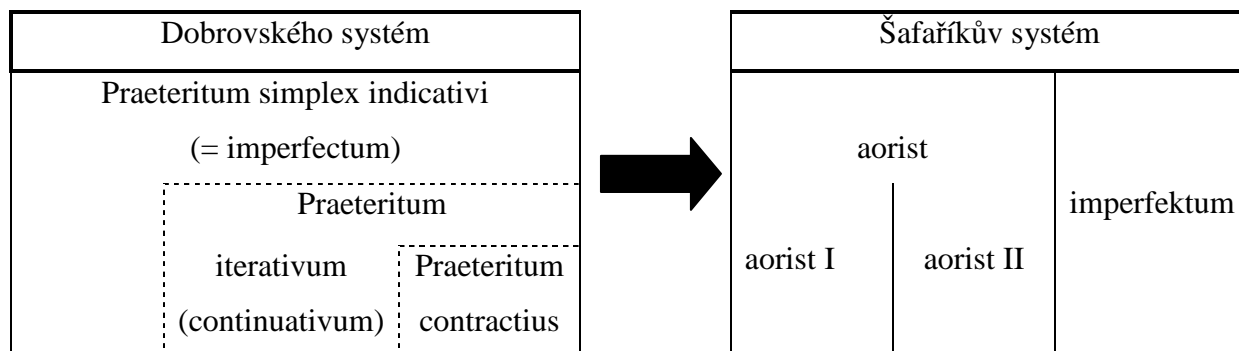
Šafaříkovi nebyl ještě znám původnější aorist asigmatický, tvořený u sloves 1. a 2. slovesné třídy.

Čas polominulý i minulý řadí mezi „časy prosté“ (a perfektum mezi „časy opsané“). Čas polominulý je podle něho v češtině „dávno zašlý“, ale v jižní i lužických srbštinách „ještě kvetoucí“, významem odpovídající latinskému imperfektu. Tvořil se „přistavením zakončení“ od opětovacích sloves, tedy místo *-ch / -ech / -uch* má *-jách*: *pi-ch* vs. *pi-jách*, původní *jať*-ové příznaky opět shledává v domněle nejstarších staročeských památkách (*Rukopise zelenohorském i královédvorském, Milostné písní krále Václava, evangeliu sv. Jana*) (ŠAFARÍK 1845: 103–104).

Šafaříkova syntetizující studie o staré češtině byla dokonce přeložena do němčiny (1847, 1867), dlouho sloužila jako vyhledávaná příručka k porozumění staročeského hláskosloví a tvarosloví. Adolf Kamiš ocenil objevnost Šafaříkových *Počátků* např. v tom, že na rozdíl od Dobrovského dovedl správně rozlišit dva samostatné časy, „čas minulý“ (tj. aorist) a „čas polominulý“ (tj. imperfektum); u Dobrovského a ještě u raného Šafaříka panoval názor, že je pouze jeden jednoduchý čas minulý s iterativní variantou. Dále správně rozlišil tvary aoristu sigmatického a asigmatického u slovesa jít: *idoch, idochom* vs. *id, idom / idem*, aniž by však vnitřní morfologická pravidla pro jejich tvoření blíže definoval. Správně našel jistou morfologickou korelaci a zároveň sémantickou distinkci ve formách *běch* a *bych*; zařadil oba tvary do paradigmat minulých časů atd. (KAMIŠ 1961: 27).

Podle Dušana Šlosara ale není přínos Šafaříkovy studie pro poznání staročeské gramatiky tak veliký, jak soudí Kamiš. Hlavní problém, jako ostatně u jiných tehdejších prací z historické gramatiky češtiny, podle něho tkví v neseriózní pramenné základně, která byla od 70. let 19. století odhalována jako podvržená. Kvůli ní byl sveden ze správné cesty jinde dobře definovaných zákonitostí ve vývoji jazyka, k nimž dospěl studiem autentických staročeských textů. Nejzávažnější chybou v oblasti gramatické flexe je podle Šlosara paradigmatické tvoření imperfekt od sloves dokonavých, kdy se opíral o analogie ze staroslověnštiny, jež ovšem nebyla tolik svázána při tvoření jednoduchých minulých časů aspektotemporálností jako stará čeština (ŠLOSAR 1996: 124–125).

Nejblíže dospěla vlasteneckoromantická „mluvověda“ (filologie) k současnému stavu bádání v další Šafaříkově syntetizující studii *Výklad některých gramatických [sic!] forem v jazyku slovanském*, již publikoval časopisecky v roce 1847. Vysvětlil v ní vývoj ve srovnávací lingvistice, jejíž moderní (rozuměj romantické) základy spatřuje v díle Dobrovského, Jakuba Grimma, Franze Boppa a Wilhelma von Humboldt a za časový mezník klade rok 1816. Výsledky srovnávací lingvistiky vedou podle něho k odkrytí zákonitostí jednotlivého a zároveň každého jazyka. „*Velmi důležitá částka slovanské gramatiky, o původu, prvotním významu a posloupných proměnách oněch forem [...] bez porovnání ostatních indoevropských jazykův povždy zůstane nepochopena a nevysvětlena*“ (ŠAFAŘÍK 1847: 130–131). Srovnáváním sánskrtu, řečtiny, církevní slovanštiny, latiny a jiných jazyků dospěl Šafařík k celkem správným závěrům. V tvarosloví staročeských sloves šlo o rekonstrukci systému morfologických časů. Konečně vyložil obecná pravidla pro tvoření a užívání staročeského **prvního aoristu** (tj. sigmatického), **imperfekta** a **druhého aoristu** (tj. asigmatického). Ve studii reviduje Dobrovského slova, „*podle nichž ch za význak osoby držel, nýbrž i z toho, že my všickni po něm, i ohlédnutí se v porovnávací grammatice, onu třetí formu: id, idom, za pouhé skrácení [sic!] první pokládati sme [sic!] mohli! [...] Všecko toto, což zde mimochodem podotknuto, jest velmi případné memento mori pro každého filologa, kdo toho zdravě povážiti chce.*“ (ŠAFAŘÍK 1847: 143–144). Šafaříkova inovace systému tedy spočívá v tom, že odmítá tvar 2. a 3. os. sg. *id* jako „stažené préteritum“ (*Praeteritum contractius*), pouhou variantu „opětovacího préterita“ (*Praeteritum iterativum*) *idoch*, jak vysvětluje Dobrovský v *Institutiones linguae slavicae* (DOBROVSKÝ 1822: 564), a pojímá jej za tvar samostatného (třetího) času, „*zvláštní formu minulého času, totiž roveň řeckého druhého aoristu*“ (ŠAFAŘÍK 1847: 144).

Příznačné je, že si tuto inovativní koncepci, jejíž počátky vidí ve výzkumech Franze Boppa, ověřoval pouze na autentických textech staroslověnských, ruských, polských a českých. Šafařík totiž ještě roku 1845 oslavuje Thunův překlad *Rukopisů*, ale v korespondenci z 50. let 19. století jsou zřejmé autorovy pochyby o jejich autenticitě (více o tom DOBIÁŠ 2010: 243–244).

Paradigma prvního aoristu v sánškrtu, řečtině a slovanských jazycích:

		sánškrta	řec.	slov., obyč.	slov., řídč.	illyr.	bulh.	stč.	hluž.
sg.	1.	asthâ-sa-m	ἔστη-σα	sta-ch	sta-s	čini-h	činí-ch	čini-ch	čini-ch
	2.	asthâ-si-s	ἔστη-σα-ς	sta		čini	činí	čini	čini
	3.	asthâ-sî-t	ἔστη-σα-ν	sta-(t)		čini	činí	čini	čini
du.	1.	asthâ-s-va	X	sta- cho-va	sta-s-va	čini-ho- va	činí-ch- va	čini- cho-va	čini-ch- vě
	2.	asthâ-s-tam	ἔστη-σά-τον	sta-s-ta		čini-s- ta	činí-ch- ta	čini-s- ta	čini-š- taj
	3.	asthâ-s-tâm	ἔστη-σα-την	sta-s-ta		čini-s- ta	činí-ch- ta	čini-s- ta	čini-š- taj
pl.	1.	asthâ-s-ma	ἔστη-σα-μεν	sta- cho-мъ	sta-so- мъ	čini-s- mo	činí-ch- me	čini- cho-m	čini-ch- my
	2.	asthâ-s-ta	ἔστη-σα-τε	sta-s-te		čini-s- te	činí-ch- te	čini-s- te	čini-š- će
	3.	asthâ-su-s	ἔστη-σα-ν	sta-šę(- šen)	sta-sę(- sen)	čini-še	činí- cha	čini- chu(ť)	čini- chu

Dospívá k dosud platnému závěru, že „v aoristech jazyka jak skr. [= sánškrta][,] tak řec. nejstarší a nejjednodušší formy časoslova se vyskytají, jichž žádnou měrou od

prodloužilejších kmenův přítomného času odvozovati nelze, nýbrž neprostředně od kořene odvozovati dlužno“ (ŠAFARĚK 1847: 154). A na jiném místě zdůrazňuje, že „všecky tyto krátké formy 1[.] aoristu uznávám za zbytky prastarého časování, v němž se časovací koncovky neprostředně k holému, needitému, nepřispořenému kořenu přistavovaly“ (ŠAFARĚK 1847: 156).

Polominulý čas, totožný s Dobrovského pojmem *imperfectum iterativum*, resp. *continuativum*, nazývá Šafařík také **imperfektem**. Podle dosavadní odborné literatury zde mělo být poprvé použito termínu imperfektum v dnešním slova smyslu (srov. PLESKALOVÁ 2007: 123), ale již Franta Šumavský docela dobře rozlišil aorist a imperfektum (viz výše).

Tvarovou podobnost paradigmatu staroslověnského imperfekta staví Šafařík vedle paradigmatu druhého aoristu sánskrtu a prvního aoristu řečtiny, aby doložil jejich nejbližší „příbuzenství“. Rozdíl mezi nimi spočívá pouze ve „vstavce ja“, jež „před význak času s ke kořenu anebo kmenu přistupuje“ (ŠAFARĚK 1847: 157). Z dalších jazyků uvádí imperfekta z illyřtiny (tj. srbochorvatštiny), bulharštiny a horní lužické srbštiny.

		2. aorist	1. aorist	imperfektum				
		sánskr.	řec.	slov.	illyr.	bulh.	stč.	hluž.
sg.	1.	adik-ša-m	ἔσεικ-σα	pi-ja-ch	činiah	čínech	činjach	činjach
	2.	adik-ša-s	ἔσεικ-σα-ς	pi-ja-še	činiaše	číneše	činjaše	činješe
	3.	adik-ša-t	ἔσεικ-σε	pi-ja-še-t	činiaše	číneše	činjaše	činješe
du.	1.	adik-šâ-va	ἔσεικ-σα- των	pi-ja-cho-va	činiahova	čínechva	činjachova	činjachvě
	2.	adik-ša-tam	ἔσεικ-σα- των	pi-ja-še-ta	činiahota	čínechta	činjasta	činještaj
	3.	adik-ša-tâm	ἔσεικ-σα- την	pi-ja-še-ta	činiahota	čínechta	činjasta	činještaj
pl.	1.	adik-šâ-ma	ἔσεικ-σα- μεν	pi-ja-cho-mъ	činiahomo	čínechme	činjachom	činjachmy
	2.	adik-ša-ta	ἔσεικ-σα- τε	pi-ja-še-te	činiahote	čínechte	činjaste	činjašće
	3.	adik-ša-n	ἔσεικ-σα-ν	pi-ja-cha-t(-cha-nt)	činiahu	čínecha	činjachu	činjachu

Nejobjevnější část jeho práce tkví v teoretické části kapitoly o **druhém aoristu**, tj. vlastně asigmatickém, o jehož „pravé povaze a podstatě“ Dobrovský nic nevěděl (u něho pouze jako *praeteritum contractius*, odtud i do Šafaříkovy staročeské mluvnice z roku 1845). Významem se druhý aorist nijak neliší od prvního aoristu, základním jeho rysem je absence „význaku minulosti“, jenž se „mezi kořen anebo kmen a mezi osobní koncovky nevsází“, a proto se „zevnitřní podobou“ kontaminoval s přítomným časem (ŠAFAŘÍK 1847: 160–161). V nežádoucí tvarové homonymii s jiným časem (řečtina jí netrpěla díky přímnožku, augmentu) odhalil Šafařík příčiny zániku aoristu asigmatického. Na dalších stránkách vyjmenovává doložené tvary druhého aoristu „v počtu jednoho a třiceti doložených, aoristicky užívaných kmenův“.

Paradigma druhého aoristu podle Šafaříka:

		druhý aorist		
		sánskrť	řec.	slov.
sg.	1. os.	apat-am	ἔπετ-ον	pad-ъ
	2. os.	apat-as	ἔπετ-εσ	pad-ъ
	3. os.	apat-at	ἔπετ-ε(ν)	pad-ъ
du.	1. os.	apat-âva	ἔπέτ-ετον	pad-ova
	2. os.	apat-atam	ἔπέτ-ετον	pad-e (pad-ete)
	3. os.	apat-atâm	ἔπετ-έτην	pad-e (pad-ete)
pl.	1. os.	apat-âma	ἔπέτ-ομεν	pad-омъ
	2. os.	apat-ata	ἔπέτ-ετε	pad-ete
	3. os.	apat-an	ἔπετ-ον	pad-a (-an)

(ŠAFAŘÍK 1847: 161).

Šafařík zde ale chybně užívá tvar *padъ* pro všechny osoby v čísle jednotném, správně je možný jen v 1. os. sg.; v 2. a 3. os. *pade*, jež mylně přikládá jako původní tvar pro 2. a 3. os. du. (k tomu GEBAUER 1958: 45).

Cestu k Šafaříkovu systému naznačila zčásti koncepce časů v gramatice Franty Šumavského, ale Šafaříkův systém jako celek nepřijal ani Franta Šumavský, ani **František Ladislav Čelakovský** (1799–1852). Ten ve *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské* (1853) rezignoval na terminologické diskuse filologů („Věc tato činila starším grammatikům našim mnohou nesnázi, i hleděli se vyhnouti všem výkladům tím, že jeden ten výtvar nazváno časem

minulým, druhý polominulým, a jiní zase jména aorist neb perfektum a imperfektum mu přidávají. Na jménech však málo nám záleženo, a protož nebudeme se o ně hádati.“) (ČELAKOVSKÝ 1853: 329–330). Formální tvoření minulého času ve staroslověně vykládá Čelakovský sice správně (pomineme-li nesystémové a chaotické vydělení morfematického švu mezi kmenotvornou příponou a koncovkou) u sloves kmene otevřeného: sufixy přiléhají k infinitivnímu kmeni, ale variantu s prodlouženým vokálem (кѡновáше) má pouze za opětovací variantu jednoho času minulého, a vrací se tak ke starším koncepcím („co grammatikové zde polominulým časem neb imperfectum jmenují, není nic jiného než náš vid opětovací“) (ČELAKOVSKÝ 1853: 331).

	trvací vid		vid ukončený	
	sg.	pl.	sg.	pl.
1. os.	кѡповáхъ	кѡпов-áхомъ	(с)кѡповахъ	(с)кѡпов-ахомъ
2. os.	кѡпов-áше	кѡпов-áсте	(с)кѡп-ова	(с)кѡпов-ате
3. os.	кѡпов-áше	кѡпов-áхъ	(с)кѡп-ова	(с)кѡпов-ахъ

Kritériem aspektotemporálnosti označuje některé tvary minulých časů v *Rukopisu královédvorskému* za „zmatené“, např. chybné *přiletěše* místo správného *přiletě* i naopak: chybné *letě* místo správného *letěše*; nedůslednosti ve vidovosti při tvoření staročeských tvarů přičítá úpadkem forem již v jazyce cyrilském. Tvary jako *pad*, *sěd*, *nalez* ad. považuje pouze za výsledky skloňování „skracovaného neboli otřelého“, v němž odmítají se podstatné částky skloňovací, jako *souhláska x*, anebo ze kmene časoslovného poslední *souhláska*“, čímž stojí ve starší tradici Dobrovského a v opozici k Šafaříkově systému (ČELAKOVSKÝ 1853: 333).

Pavel Josef Šafařík byl „poslední ‚renesanční‘ polyhistor“, jak jej příznačně nazvala Havlíková (HAVLÍKOVÁ 2007: 129), v jehož poslední syntetizující studii ryze filologické se projevil jeho neobvyklý rozhled po tehdejší nejmodernější lingvistice, znalosti jazyků, kritické myšlení analyticko-syntetické. Díky těmto a jiným faktorům dospěl Šafařík k poměrně validním závěrům o staroslověnském (a sekundárně i o staročeském) systému minulých časů (necharakterizoval pouze aorist sigmatický mladší). Korigoval tak vlastní předchozí koncepci, kvůli níž ho Šlosar označil za „pouze předchůdce, nikoli zakladatele české historické gramatiky“; oním čestným titulem ověnčil až o téměř půlstoletí mladšího Jana Gebauera, průkopníka českého mladogramatismu (ŠLOSAR 1996: 127).

Závěr

Dáváme za pravdu Václavu Vážnému, který v jazykovém komentáři k edici *Alexandreidy* napsal, že „největší zvláštností staročeského časování jsou jednoduché časy minulé: imperfektum a aorist“ (VÁŽNÝ 1949: 163). Nezaregistroval to však zdaleka jako první; poznámky k jednoduchým préteritům máme doloženy již v textech ze 16. století. Tehdy již aorist a imperfektum byly vytěsněny z aktivní zásoby českých mluvčích složeným préteritem, zbytky starého časování se ale setrvačností držely ještě v určitých komunikátech písemných. Václav Philomates a Jan Blahoslav je ve své době jasně hodnotí jako archaismy: Philomates je striktně odmítá jako „slova hrubá vetché češtiny“, Blahoslav je k jejich užívání nakloněn pouze při aktualizacích a překladech starých textů. V barokní češtině jednoduchá préterita zanikla i v pasivní slovní zásobě, nemají o nich povědomí ani barokní gramatikáři a editoři starších textů (v našem případě kancionálního žánru); termín imperfektum získalo díky *Náměštské gramatice* a vlivu stejnojmenného latinského času jiný význam než ten, jež mu přiřkládáme dnes, a držel se ještě do doby Dobrovského.

Na počátku 19. století bylo povědomí o jednoduchých préteritech velmi nízké, svědčí o tom „zamlžené“ paradigma aoristu *bych* v Tomsově gramatice. Až Josef Dobrovský začal zkoumat jazyk staročeských památek s osvícenskou kritičností jemu vlastní, ale ani za pomoci (nebo právě kvůli) srovnávání staročestiny se staroslověnským jazykem nedospěl k validnímu systému staročeských minulých časů, jak jej známe dnes. Znal jen jeden jednoduchý minulý čas („*Praeteritum simplex indicativi*“) s dvěma variantami, formou opětovací („*Praeteritum iterativum*“) a staženou („*Praeteritum contractius*“). Dal ovšem popud k dalšímu výzkumu. Toho se ujali dva jeho žáci z historicko-jazykového semináře, Václav Hanka a Josef Franta Šumavský. První z nich vydal z Dobrovským nashromážděného materiálu staročeské literatury výbor, jež opatřil stručným gramatickým výkladem staročeského tvarosloví. Nepřispěl však k odhalení podstaty jazykového jevu, nýbrž pravděpodobným autorstvím falzifikátů, zvláště pak *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, a „občerstvováním“ skutečných staročeských textů se vydal cestou vlasteneckoromantické konstruovanosti a hledáním ideálních variant. Vrcholem romantické konstruovanosti (pseudo)staročeského tvarosloví jsou práce Josefa Franty Šumavského. Sice dospěl analogií k morfologii klasické řečtiny, jež ve vlastenecké hierarchii jazyků stála nejvýše, objevem rozdílu mezi staročeským aoristem a imperfektem (toto prvenství nebylo dosud v naší jazykovědné bohemistice náležitě oceněno), ale spekulativním etymologizováním, přepjatým hledáním ideálních variant a nespolehlivými texty, zejm. zmíněnými *Rukopisy* byl sveden z cesty objektivní vědy.

Zajímavostí zůstává, že právě Franta Šumavský jako první upozornil na chybné tvary aoristů a imperfekt v *Rukopisech*, byť je ještě nedokázal náležitě vysvětlit, natož opravit. Aorist a imperfektum konstruoval Franta Šumavský jako základní časy vyjadřující minulost pro všeslovanštinu, předpokládané panslovanské esperanto. Předchůdcem historické gramatiky jako kritické vědní disciplíny se proto stal až Pavel Josef Šafařík, slovenský evangelík, který přišel do Prahy až ve 30. letech 19. století, a mohl tak bez nežádoucích vlivů svých profesně starších kolegů začít vlastní výzkum staročeského jazyka. Zprvu se sice držel ještě Dobrovského a Hankovy koncepce o jednom jednoduchém minulém času, ale následně, již obeznámen s moderní srovnávací lingvistikou a srovnávacími studii o sánkrtu, řečtině, latině a staroslověnštině, se výkladem o imperfektu a dvojím aoristu s rozdíly v jejich tvoření a užívání přiblížil k současnému stavu poznání těchto jevů. Dlužno ale dodat, že ani dnes hlavně „významová stránka staročeského aoristu není zatím dostatečně prozkoumána“ (KOSEK 2016: 129).

Příznačné pro 1. polovinu 19. století je vnitřní sepětí a provázanost textů odborných s texty uměleckými (o tom MACURA 1995), což se projevuje i v (re)konstrukci aoristu a imperfekta. Filologická (re)konstrukce byla totiž závislá na textovém materiálu většinou jen domněle staročeských památek a zároveň tyto literární texty byly konstruovány autorovým (více či méně nedokonalým) povědomím o historické gramatice. V příspěvku na konferenci o Václavu Hankovi jsem se pokusil dokázat, že právě (pseudo)staročeské tvary aoristu a imperfekta asociovaly čtenářům ideální obraz českého rytířského středověku 13. a 14. století, jenž byl vytvářen v korelaci s jinými výrazovými prostředky vlasteneckoromantickou poetikou (FRANTA 2017). A příznačné zůstává, že Hankovy texty jsou v tomto ohledu pouze synekdochou *pars pro toto* z většího korpusu komunikátů, v nichž je užito jednoduchých minulých časů jako výrazného stylizačního prostředku. Diplomová práce by však výkladem těchto souvislostí nabyla rozměrů vyšší práce kvalifikační, rigorózní nebo dizertační, a proto mi je ideologický rámeček, v němž byl při překládání starořecké literatury rozprostřen aorist a imperfektum jako prostředek klasičnosti české literatury, nebo rozměr estetický a literární, kdy byl např. J. J. Langrem užíván rabelaisovský „čas strakamakaty“ k sebereflexi českého vlasteneckého života, vítaným podnětem k dalšímu přemýšlení, bádání a výzkumu.

Seznam pramenů a sekundární literatury

Prameny

ALEXANDREIDA 1949:

Staročeská Alexandreida, ed. Václav Vážný, Praha 1949.

AN. 1913:

Anonym, Ještě ke sporu česko-polskému, *Obrana Slezska* 4, č. 49, 5. 12. 1913, s. 2.

BARTOŠ 1886:

František Bartoš, *Dialektologie moravská I*, Brno 1886.

BARTOŠ 1888:

František Bartoš, *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy a hry i práce společné*, Brno 1888.

ČELAKOVSKÝ 1851:

František Ladislav Čelakovský, *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské na universitě pražské*, Praha 1853.

DALIMIL 1957:

Nejstarší česká rýmovaná Kronika tak řečeného Dalimila, edd. Bohuslav Havránek – Jiří Daňhelka, Praha 1957.

DOBROVSKÝ 1822:

Josef Dobrovský, *Institutiones linguae slavicae, dialecti veteris, quae quum apud Russos...* II, Vindobona [= Vídeň] 1822.

DOBROVSKÝ 1940:

Josef Dobrovský, *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*, ed. Miloš Weingart, Praha 1940.

DOLEŽAL 1746:

Paulus Doleschalius [= Pavol Doležal], *Grammatica slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae descriptionis & flexionis [...], ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuatur...*, Posonium [= Bratislava] 1746.

FRANTA ŠUMAVSKÝ 1829:

Josef Vladomil Franta [= Josef Franta Šumavský], *Zastaralé formy českého slovesa vysvětlené*, Praha 1829.

FRANTA ŠUMAVSKÝ 1845:

Josef Franta Šumavský, Přirovnání českého slovesa k latinskému, *Časopis českého Museum* 19, 1845, sv. 1, s. 32–42.

FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851a:

Jazyk slovanský čili Myšlénky o všeslovanském písemném jazyce I–IV, Praha 1851.

FRANTA ŠUMAVSKÝ 1851b:

Josef Franta Šumavský, Příspěvek k lepšímu poznání slovanského slovesa a jeho poměru ke greckému, *Časopis českého Museum* 25, 1851, sv. 4, s. 42–61.

HANKA 1817:

Václav Hanka, *Starobylá skládanie. Památka XIII. a XIV. věku z nejvzácnějších rukopisov* I, Praha 1817.

HANKA 1822:

Václav Hanka, *Mluvnice čili Soustava českého jazyka podle Dobrovského*, Praha 1822.

HANKA 1831:

Václav Hanka, *Grammatika čili Mluvnice českého jazyka podle Dobrovského dílem skrácena* [sic!], *dílem rozmnožena*, Praha 1831.

JANDIT 1704; 1705; 1739; 1753:

Václav Jandit, *Grammatica linguae Boëmicæ methoda facili per regulas, certas ac universales explicata, in orthographiam, etymologiam, syntaxum et prosodiam divisa...*, Prag 1704¹, 1705², 1739⁵, 1753⁶.

LIŠKA 1831:

Alcs [= Antonín Liška], Domněnky o zčeštění Homérovy Iliady, *Krok* 2, č. 4, s. 202–220.

LOMNICKÝ Z BUDČE 2000:

Šimon Lomnický z Budče, *Kupidova střela. Dětský rápek*, edd. Jakub Krč – Vojtěch Hladký, Brno 2000.

NEJEDLÝ 1809:

Jan Nejedlý, *Practische Böhmische Grammatik für Deutsche*, Prag 1809².

NEJEDLÝ 1830:

Jan Nejedlý, *Lehrbuch der böhmischen Sprache für Böhmen*, Prag 1830⁴.

OPTÁT – GZEL – PHILOMATES 1588:

Beneš Optát – Petr Gzel – Václav Philomates, *Grammatyka česká v dvojí stránce. Ortographia předkem, kteráž učí českou řeč právě a vlastně psáti i čísti (ta se i lejkom*

hodí); *etymologia potom, kteráž učí českou řeč právě a vlastně mluvíti i z latiny vykládati (ta samým latiníkům přísluší)...*, Praha (Staré Město pražské) 1588³.

PELCL 1795:

František Martin Pelcl, *Grundsätze der böhmischen Grammatik*, Prag 1795.

PLZEŇSKÝ KANCIONÁL 1905:

Plzeňský kancionál, ed. Norbert Kubát, Plzeň 1905.

RANK 1858:

Josef Rank, Josef Franta Šumavský. Nákres životopisný, *Pražské noviny* 34, 1858, č. 6, s. 2–3; č. 7, s. 3; č. 8, s. 2–3; č. 8, s. 2–3.

ROSA 1672:

Václav Jan Rosa, *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans...*, Praga [= Praha] 1672.

RUKOPISY 2010:

Rukopisy královédvorský a zelenohorský, ed. Dalibor Dobiáš, Brno 2010.

SPIS O NOVÝCH ZEMÍCH 1981:

Spis o nových zemích a o novém světě. Faksimilie a výklad plzeňského tisku Mikuláše Bakaláře z roku 1506, ed. Pravoslav Kneidl, Praha 1981.

SUŠIL 1860:

František Sušil, *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřadenými*, Brno 1860².

ŠAFAŘÍK – PALACKÝ 1840:

Pavel Josef Šafařík – František Palacký, *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*, Prag 1840.

ŠAFAŘÍK 1845:

Pavel Josef Šafařík, *Počátkové staročeské mluvnice*, Praha 1845.

ŠAFAŘÍK 1847:

Pavel Josef Šafařík, Výklad některých gramatických forem v jazyku slovanském, *Časopis českého Museum* 21, 1847, s. 127–170.

TOMSA 1804:

František Jan Tomsa, *Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der českischen Zeitwörter...*, Prag 1804.

VÝBOR 1845:

Výbor z literatury české I. Od nejstarších časův až do počátku XV[.] století, Praha 1845.

VÝBOR 1957:

Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, edd. Bohuslav Havránek – Josef Hrabák, Praha 1957.

Sekundární literatura

BACHTIN 2007:

Michail Michailovič Bachtin, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007.

BEČKA 1975:

Josef V. Bečka, O relativních a subjektivních časech v češtině, *Naše řeč* 58, 1975, č. 4, s. 186–195.

BĚLIČ – KAMIŠ – KUČERA 1978:

Jaromír Bělič – Adolf Kamiš – Karel Kučera, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978.

BĚLIČOVÁ 1998:

Helena Běličová, *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*, Praha 1998.

BOGOCZOVÁ 2012:

Irena Bogoczová, *Úvod do studia slovanských jazyků a gramatika staroslověnštiny (textová opora)*, Ostrava 2012.

CVRČEK A KOL. 2010:

Václav Cvrček a kol., *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*, Praha 2010.

ČECHOVÁ A KOL. 2011:

Marie Čechová a kol., *Čeština – řeč a jazyk*, Praha 2011³.

ČERMÁK 2001:

František Čermák, *Jazyk a jazykověda*, Praha 2001³.

ČJA 2014:

Český jazykový atlas 4, ed. Jan Balhar, Brno 2014.

DOBIÁŠ 2010:

Dalibor Dobiáš, Komentář, in: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, ed. týž, Brno 2012, s. 187–307.

DOSTÁL 1967:

Antonín Dostál, *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 2. Časování*, Praha 1967.

ERHART 2002:

Adolf Erhart, Čas slovesný (tempus), in: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (edd.), *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002, s. 61–62.

FRANTA 2017:

David Franta, Václav Hanka jako zastánce aoristu a imperfekta. K 200. výročí vydání prvního dílu Starobylyých skládání, in: Milan Hlavačka – Viktor Viktora (edd.), *Václav Hanka a obrozenské nadšení* (v tisku).

FRINTA 1918:

Antonín Frinta, Rukopisné podvrhy a naše spisovná řeč, *Naše řeč* 2, 1918, č. 1, s. 1–4.

GEBAUER 1958:

Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého III. Tvarosloví 2. Časování*, Praha 1958.

HAVLÍKOVÁ 2007:

Lubomíra Havlíková, Osobnost a dílo P. J. Šafaříka v kontextu vývoje české a evropské (historické) slavistiky, in: Jiří Hanuš – Radomír Vlček (edd.), *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, Brno 2007, s. 129–160.

HORÁČEK – CHLUP 2012:

Filip Horáček – Radek Chlup, *Učebnice klasické řečtiny*, Praha 2012.

HRDLIČKA 2013:

Milan Hrdlička, *Bohemistické miniatury*, Praha 2013.

KAMIŠ 1961:

Adolf Kamiš, P. J. Šafařík a stará čeština, *Slavica Pragensia* 3, 1961, s. 21–30.

KAMIŠ 1971:

Adolf Kamiš, Jazykovědná problematika RKZ, *Naše řeč* 54, 1971, č. 3, s. 165–168.

KAŇÁK 1965:

Miloslav Kaňák, *Josef Franta Šumavský. Ze života a díla*, Praha 1965.

KAŇÁK 1975:

Miloslav Kaňák, *Josef Franta Šumavský. O životě a díle obrozenského pracovníka s ukázkami z jeho tvorby*, Praha 1975.

KARLÍK – NEKULA – PLESKALOVÁ 2002:

Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (edd.), *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002.

KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ 2012:

Petr Karlík – Marek Nekula – Zdenka Rusínová (edd.), *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 2012.

KOMÁREK 1981:

Miroslav Komárek, *Nástin morfoložického vývoje českého jazyka*, Praha 1981.

KOMÁREK 2006:

Miroslav Komárek, *Příspěvky k české morfologii*, Praha 2006.

KOMÁREK 2012:

Miroslav Komárek, *Dějiny českého jazyka*, Brno 2012.

KOSEK 2016:

Pavel Kosek, Asigmatický aorist, in: Petr KARLÍK – Marek NEKULA – Jana Pleskalová, *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2016, s. 128–129.

LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER 1986:

Arnošt Lamprecht – Dušan Šlosar – Jaroslav Bauer, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986.

LAMPRECHT A KOL. 1976:

Arnošt Lamprecht a kol., *České nářeční texty*, Praha 1976.

LEVÝ 1996:

Jiří Levý, *České teorie překladau* (1). *Vývoj překladačských teorií a metod v české literatuře*, Praha 1996² (1957¹).

LEVÝ 2012:

Jiří Levý, *Umění překladau*, Praha 2012⁴ (1963¹).

MACURA 1995:

Vladimír Macura, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany 1995².

MACHEK 1971:

Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971.

MACHOVEC 2000:

Milan Machovec, *Indoevropané v pravlasti aneb Život našich předků podle porovnání jednotlivých jazyků*, Praha 2000.

MARVAN 2015:

Jiří Marvan, *Jazyk. Jeho český příběh prvních tisíc let 800–1800. Malý průvodce cestami české lingvoekologie*, Praha 2015.

NIEDERLE – NIEDERLE – VARCL 1998:

Jindřich Niederle – Václav Niederle – Ladislav Varcl, *Mluvnice jazyka řeckého*, Praha 1998.

PANHUIS 2014:

Dirk Panhuis, *Gramatika latiny*, Praha 2014.

PLESKALOVÁ 2007:

Jana Pleskalová, Historická gramatika, in: J. Pleskalová – Marie Krčmová – Radoslav Večerka – Petr Karlík (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, s. 121–149.

PLESKALOVÁ 2009:

Jana Pleskalová, *Stará čeština pro nefilology*, Brno 2009.

PRAŽÁK – NOVOTNÝ – SEDLÁČEK 1955:

Josef M. Pražák – František Novotný – Josef Sedláček, *Latinsko-český slovník I (A–K)*, Praha 1955.

PUTNA 2014:

Martin C. Putna, *Jan Kollár. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha 2014.

QUITT – KUCHARSKÝ 1972:

Zdeněk Quitt – Pavel Kucharský, *Latinská mluvnice*, Praha 1972.

SMETÁNKA 1939:

Emil Smetánka, Dobrovský a stará čeština, *Časopis pro moderní filologii* 26, 1939, s. 30–31.

ŠIMEČEK 1995:

Zdeněk Šimeček, Institucionální předpoklady studia slovanských jazyků, kultury a dějin, in: Milan Kudělka – Z. Šimeček – Radoslav Večerka, *Česká slavistika* 1, Praha 1995.

ŠLOSAR 1996:

Dušan Šlosar, Počátkové staročeské mluvnice Pavla Josefa Šafaříka, *Slavia* 65, 1996, s. 123–127.

ŠLOSAR – VEČERKA – DVOŘÁK – MALČÍK 2009:

Dušan Šlosar – Radoslav Večerka – Jan Dvořák – Petr Malčík, *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno 2009.

ŠTÍCHA A KOL. 2013:

František Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha 2013.

TRÁVNÍČEK 1935:

František Trávníček, *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*, Praha 1935.

VÁŽNÝ 1949:

Václav Vážný, Poznámky k staré češtině Alexandreidy, in: *Staročeská Alexandreida*, ed. týž, Praha 1949, s. 159–169.

VEČERKA 2002:

Radoslav Večerka, Praslovanština, in: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (edd.), *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002, s. 332–336.

VEČERKA 2006:

Radoslav Večerka, *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, Olomouc – Praha 2006.

VEČERKA 2009:

Radoslav Večerka, *Jazyky v komparaci 2. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*, Praha 2009.

ZUBATÝ 1927:

Josef Zubatý, Vědecké metody realismu zvláště v otázce Rukopisů, *Naše řeč* 11, 1927, č. 7, s. 149–164.

ŽÁRSKÁ 2012:

Marie Žárská, *Písně předbělohorských kancionálů v současném zpěvníku Českobratrské církve evangelické*, Brno 2012, diplomová práce (FF MU).

ŽILÁKOVÁ 1986:

Mária Žiláková, *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi s osobitým zreteľom na pozostatky aoristu*, Budapest [= Budapešť] 1986.

Webové stránky

Český národní korpus <https://www.korpus.cz/>

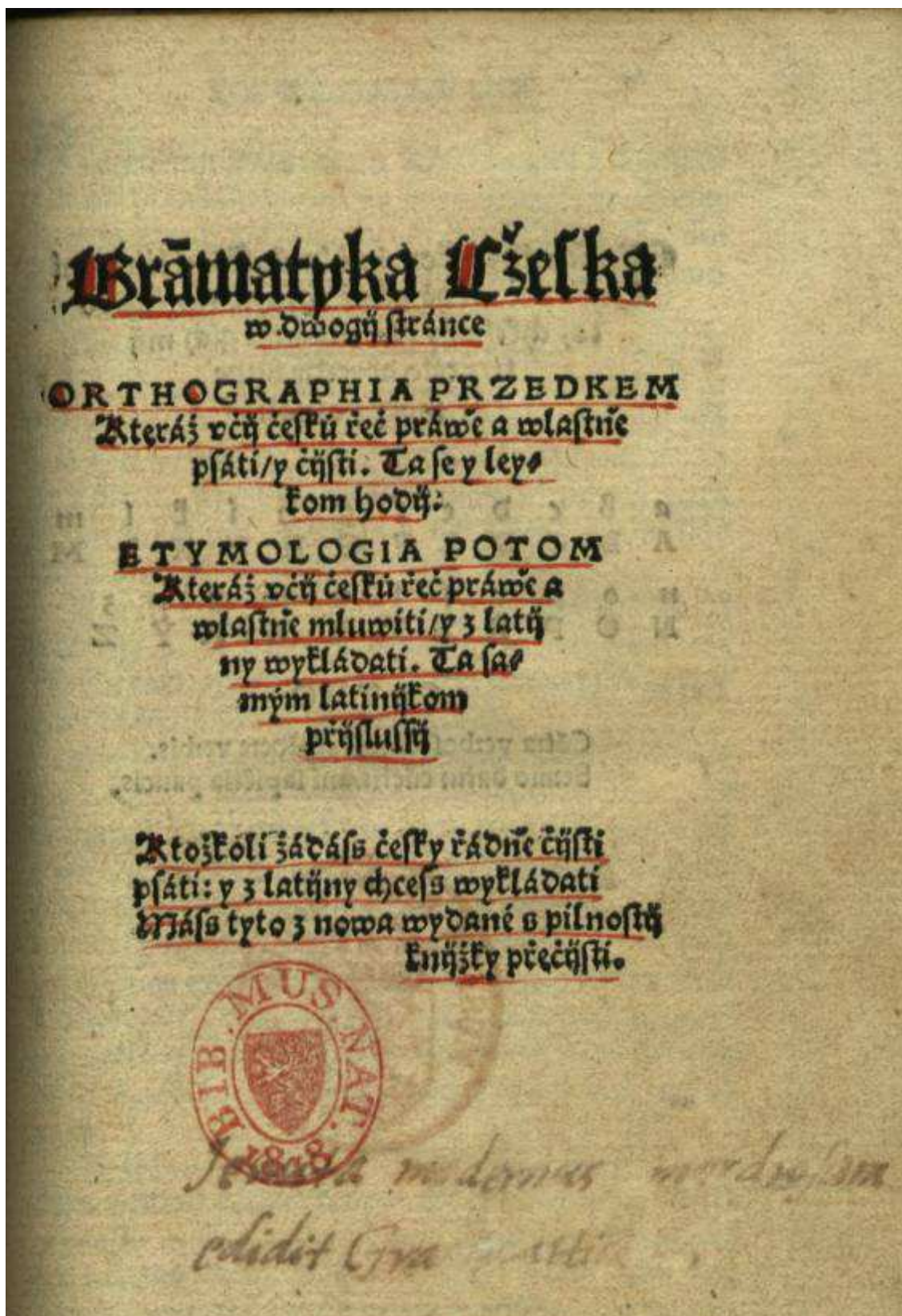
SyD. Korpusový průzkum variant <https://syd.korpus.cz/>

Vokabulář webový <https://vokabular.ujc.cas.cz/>

Seznam použitých zkratk

apod.	=	a podobně
ad.	=	a další
atd.	=	a tak dále
ČJA	=	<i>Český jazykový atlas</i>
ČNK	=	Český národní korpus
ČR	=	Česká republika
du.	=	duál
ed.	=	editor
edd.	=	editoři
kap.	=	kapitola
kol.	=	kolektiv
kupř.	=	kupříkladu
mj.	=	mimo jiné
např.	=	například
os.	=	osoba
pl.	=	plurál (číslo množné)
pol.	=	polovina
př. n. l.	=	před naším letopočtem
s.	=	strana
sg.	=	singulár (číslo jednotné)
srov.	=	srovnej
st.	=	století
stsl.	=	staroslověnština, staroslověnský
SyD	=	Korpusový průzkum variant Českého národního korpusu
tj.	=	to je
tzv.	=	takzvaný
zejm.	=	zejména

Obrazové přílohy – Titulní strany gramatik a dalších filologických textů (16. – pol. 19. století)

Beneš Optát – Petr Gzel – Václav Philomates, *Grammatyka česká v dvojí stránce* (1533)

Czechořečnost
Conventus Ratzoviensis
Seu
Fr̃m. Eremit: S. P. Augustini
Grammatica

Linguae Bohemicae

1703

Quatuor Partibus

Orthog: Ethymol: Synt: & Profodiã
constans.

Posidius Vierich.

Václav Jan Rosa: *Čeχοřečnost seu Grammatica linguae Bohemicae...* (1672)

GRAMMA- TICA

LINGUÆ

BOEMICÆ,

Methodò facili,

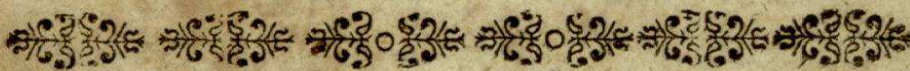
Per Regulas certas ac universales
explicata,

In Orthographiam Etymo-
logiam Syntaxim & Profodiam
divisa.

*Omnibus tam discentibus, ac Lingua-
rum Magistris, quàm Domesticis, ac Externis,
Nec non Historicis, Oratoribus, aliisque
perquàm utilis.*

Specialiter insertæ sunt Regulæ Or-
thographicæ accuratissimæ R. P. Kon-
stantii de Societate JESU.

Editio Quinta Auctior, & Correctior.

Pragæ Sumptibus Franciscæ Wernerin
Bibliopolæ, Annò 1753.

Václav Jandit: *Grammatica linguae Boemicae...* (1753)

Böhmische Grammatik.

Verfaßt und herausgegeben

von

Johann Nejedlý,

Doctor der Rechte, und k. k. öffentlichem und ordentlichem
Professor der Böhmischen Literatur an der Karls-
Ferdinandischen = Prager Universität.

Mit Tabellen und einem Anhange nach Meidingers
Lehrart für Deutsche bearbeitet.

GRAF MAGNIS'SCHE BIBLIOTHEK
STRASSNITZ

Prag, 1804.

Su haben bey dem Verfasser,
und

in Commission in der Widtmann'schen Buchhandlung.

Jan Nejedlý: *Böhmische Grammatik* (1804)

2. Buch 1. Bd. OK

ü b e r
d i e
Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch
d e r
čechischen Zeitwörter.

M i t
dreißig čechischen und teutschen Gesprächen
und Erzählungen; dann folgt etwas aus der Natur-
lehre, elf čechische Oden, endlich die Recension meines
Werckens über die Aussprache der čechischen
Buchstaben, Sylben und Wörter, aus
den Annalen der österreichischen
Litteratur.

V o n
Franz Tomsa.

Prag 1804.

Auf Kosten des Verfassers.

František Jan Tomsa, *Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der čechischen Zeitwörter...* (1804)

Lehrgebäude
der
Böhmischen Sprache.

Zum Theile verkürzt, zum Theile umgearbeitet
und vermehrt.

Von

Josef Dobrovský,

Mitgliede der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften
zu Prag.

Prag.

Bei Gottlieb Haase.

1819.

Josef Dobrovský: *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1819)

JOSEPHI DOBROWSKY
PRESBYTERI, AA. LL. ET PHILOSOPHIAE DOCTORIS,
SOCIETATIS SCIENTIARUM BOHEMICAЕ ATQUE ALIARUM
MEMBRI

INSTITUTIONES

LINGUAE SLAVICAE

DIALECTI VETERIS,

QUAE

QUUM APUD RUSSOS, SERBOS ALIOSQUE RITUS GRAECI,
TUM APUD DALMATAS GLAGOLITAS RITUS LATINI
SLAVOS IN LIBRIS SACRIS
OBTINET.

~~~~~  
CUM TABULIS AERI INCISIS QUATUOR.  
~~~~~

VINDOBONAE,
SUMTIBUS ET TYPIS ANTONII SCHMID, C. R. P. TYPOGRAPHI.
MDCCCXXII.

Josef Dobrovský: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris...* (1822)

Starobylá
Skládání.

Památka

XIII. a XIV.

146948 w ě ě u

z nevyžácněgffich rukopisów

w y d a n á

o b

Wáclawa Hanka.

Díl první.

W Praze 1817,
u Bohumila Háje.

Václav Hanka: 1. díl *Starobylých skládání* (1817)

743

MLUVNICE
ČESKÉHO JAZYKA

NA ZÁKLADĚ SOUSTAVY

DOBROVSKÉHO

OD

VÁCLAVA HANKY.

54 8 406

TŘETÍ VYDÁNÍ.

V PRAZE, 1849.

V KNIHKUPECTVÍ VÁCLAVA HESSA.

h.w.

Václav Hanka: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského* (1849³)

ZASTARALÉ

F O R M Y

ČESKÉHO SLOWESA

WYSWĚTLENÉ.

OD

JOS. WLAD. FRANTY.

W P R A Z E.

Přímem Jana H. Pospjšila.

1 8 2 9.

Josef Franta Šumavský: *Zastaralé formy českého slovesa vysvětlené* (1829)

DIE
ÄLTESTEN DENKMÄLER
DER
BÖHMISCHEN SPRACHE :

LIBUŠA'S GERICHT, EVANGELIUM JOHANNIS,
DER LEITMERITZER STIFTUNGSBRIEF,
GLOSSEN DER MATER VERBORUM,

KRITISCH BELEUCHTET

VON

PAUL JOSEPH ŠAFAŘIK,

DOCT. DER PHIL., ORD. MITGL. DER KÖN. BÖHM. GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN, EHRENMITGL. DER GES. DES VATERLÄNDISCHEN MUSEUMS IN BÖHMEN, DER KÖN. AKAD. DER WISS. IN BERLIN UND MEHR. AND. GEL. GES. CORR. MITGLIED,

UND

FRANZ PALACKY,

STÄNDISCHEN HISTORIOGRAPHEN DES KÖNIGREICHS BÖHMEN, ORD. MITGL. UND SECRETÄR DER KÖN. BÖHM. GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN, WIRKENDEM MITGL. DER GES. DES VATERL. MUSEUMS IN BÖHMEN, CORRESP. MITGL. DER KÖN. UNGRISCHEN GELEHRTEN GES. IN PESTH, DER KÖN. BAIERISCHEN AKADEMIE DER WISS. IN MÜNCHEN, DER SCHLESISCHEN GES. FÜR VATERL. CULTUR IN BRESLAU, DER OBERLAUSITZISCHEN GES. DER WISS. IN GÖRLITZ u. s. w.

MIT FAC-SIMILE'S.

(Aus den Abhandlungen der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften.)

P R A G 1 8 4 0.

IN COMMISSION BEI KRONBERGER UND RIWNAČ.

Pavel Josef Šafařík – František Palacký: *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*
(1840)

POČÁTKOVÉ
STAROČESKÉ MLUWNICE.

—
Ú W O D

K WÝBORU STAROČESKÉ LITERATURY.

OD

PAWLA JOSEFA ŠAFAŘÍKA.

—
1845

(WÝJIMEK Z WÝBORU STAROČESKÉ LITERATURY.)

—
W P R A Z E,
TISKEM C. K. DWORNÍ KNIHTISKÁRNY SYNŮ BOH. HÁZE.

1845.

Pavel Josef Šafařík: *Počátkové staročeské mluvnice* (1845)

Jup

2.
II.

FRANTIŠKA LADISL. ČELAKOVSKÉHO

ČTENÍ
O SROVNAVACÍ MLUVNICI
SLOVANSKÉ

NA UNIVERSITĚ PRAŽSKÉ.

SPISŮ MUSEJNÍCH ČÍSLO XLVII.

V PRAZE.

V KOMISÍ U FRANTIŠKA ŘIVNÁČE.

1853.

František Ladislav Čelakovský: *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské na universitě pražské*
(1853)